

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Зовнішня торгівля послугами України: загрози та перспективи
розвитку в умовах глобальної сервісизації»**

Виконав здобувач вищої освіти
_ 2 _ курсу, групи МЕВ-22м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Опружак В.В.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет Економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Магістр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 «___» _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Опружака Віктора Вікторовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Зовнішня торгівля послугами України: загрози та перспективи розвитку в умовах глобальної сервісизації

2. Керівник роботи

Миценко Іван Михайлович д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є визначення загроз та обґрунтування перспективних напрямів розвитку торгівлі України послугами в умовах глобальної сервісизації.

Завдання: - визначити сутність та особливості міжнародної торгівлі послугами як глобального тренду економічного розвитку країн; - узагальнити теоретичні положення про роль зовнішньої торгівлі послугами у економічному зростанні країн в глобальному світі; - систематизувати методичні підходи до оцінки динаміки і структури зовнішньої торгівлі послугами та її впливу на економічне зростання; - дослідити кількісні та якісні показники зовнішньої торгівлі послугами України; - оцінити вплив динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України; - визначити загрози розиткові зовнішній торгівлі послугами в умовах глобальних викликів; - розробити прогностні сценарії зовнішньої торгівлі України основними видами послуг; - обґрунтувати напрями забезпечення структурних змін у зовнішній торгівлі України послугами.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	проф. Миценко І.М.		
Розділ 2	проф. Миценко І.М.		
Розділ 3	проф. Миценко І.М.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2023-01.08.2023	
2	Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2023-15.08.2023	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2023-03.09.2023	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	04.09.2023-06.10.2023	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	07.10.2023-23.10.2023	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	24.10.2023-11.11.2023	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	12.11.2023-30.11.2023	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи	01.12.2023-10.12.2023	
9	Отримання відгуку наукового керівника	11.12.2023-31.12.2023	
10	Перевірка на плагіат	01.01.2024-10.01.2024	
11	Зовнішнє рецензування роботи	11.01.2024-21.01.2024	
12	Захист випускної кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

«___» _____ 2023 року

Підпис керівника

(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

«___» _____ 2023 року

Підпис здобувача

Анотація

Зовнішня торгівля послугами України: загрози та перспективи розвитку в умовах глобальної сервісизації. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі визначено сутність та особливості міжнародної торгівлі послугами як глобального тренду економічного розвитку країн. Узагальнено теоретичні положення щодо впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання країн в умовах глобалізації. Систематизовано методичні підходи до оцінки динаміки і структури зовнішньої торгівлі послугами та її впливу на економічне зростання. Проаналізовано кількісні та якісні показники зовнішньої торгівлі послугами України. Виявлено залежність економічного зростання України від динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами. Визначено загрози розвитку зовнішній торгівлі послугами в умовах глобальних викликів. Розроблено прогностичні сценарії зовнішньої торгівлі України основними видами послуг. Обґрунтовано напрями забезпечення структурних змін у зовнішній торгівлі України послугами.

Ключові слова: міжнародна торгівля, послуги, економічне зростання, експорт, імпорт, прогнозування

Anotation

Foreign Trade in Services of Ukraine: Threats and Prospects of Development in the Conditions of Global Servicing. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – 2024.

The work defines the essence and features of international trade in services as a global trend in the economic development of countries. The theoretical provisions regarding the influence of foreign trade in services on the economic growth of countries in the conditions of globalization are summarized. Systematized methodical approaches to assessing the dynamics and structure of foreign trade in services and its impact on economic growth. Quantitative and qualitative indicators of foreign trade in services of Ukraine were analyzed. The dependence of Ukraine's economic growth on the dynamics and structure of foreign trade in services was revealed. Threats to the development of foreign trade in services in the face of global challenges are identified. Forecast scenarios of Ukraine's foreign trade in the main types of services have been developed. Directions for ensuring structural changes in Ukraine's foreign trade in services are substantiated.

Key words: international trade, services, economic growth, export, import, forecasting

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	8
1.1. Міжнародна торгівля послугами як глобальний тренд економічного розвитку	8
1.2. Роль зовнішньої торгівлі послугами у економічному зростанні країн	16
1.3. Методичні підходи до дослідження зовнішньої торгівлі послугами	23
Висновки до розділу	31
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПОСЛУГАМИ	33
2.1. Кількісні та якісні характеристики зовнішньої торгівлі України послугами	33
2.2. Вплив динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України	42
2.3. Загрози розвитку зовнішньої торгівлі послугами в умовах глобальних викликів	53
Висновки до розділу	60
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	62
3.1. Прогнозування динаміки зовнішньої торгівлі України послугами	62
3.2. Напрями забезпечення структурних змін у зовнішній торгівлі послугами	71
Висновки до розділу	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ	90

Вступ

Актуальність теми. Сектор послуг став найбільшим сегментом і рушійною силою економіки, що сприяє зростанню частки валового внутрішнього продукту (ВВП), торгівлі та зайнятості. Можливості для структурних перетворень, створені зростаючою економікою послуг, величезні, особливо через революційні технології та цифрову економіку. Сектор сприяє продуктивності та зростанню всієї економіки, оскільки забезпечує необхідні ресурси для інших продуктів і послуг. Багато послуг стали перспективними для країн, що розвиваються, особливо з розвитком телекомунікацій та послуг інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Крім того, ефективні послуги є каталізаторами для розширення регіональних і глобальних ланцюжків створення вартості. Внесок послуг в економіку є значним, оскільки цей сектор, зокрема послуги інфраструктури, може забезпечити проміжні ресурси для всіх видів економічної діяльності. Зростаюча важливість послуг у всіх секторах економіки полегшує виробництво та експорт промислових підприємств, головним чином на стадіях виробництва та після продажного обслуговування.

Ефективні сектори послуг відіграють важливу стимулюючу роль в економічному розвитку та можуть бути ключовими учасниками економічної трансформації, наприклад, через внесок у виробництво інших товарів і послуг або як самостійна складова експорту країни. Цим зумовлена актуальність дослідження зовнішньої торгівлі послугами України та визначення напрямів розвитку сфери послуг та максимізації позитивних ефектів від експорту основних видів послуг для забезпечення економічного зростання.

Мета роботи – визначення загроз та обґрунтування перспективних напрямів розвитку торгівлі України послугами в умовах глобальної сервісизації.

Відповідно до мети сформулюємо наступні завдання дослідження:

- визначити сутність та особливості міжнародної торгівлі послугами як глобального тренду економічного розвитку країн;
- узагальнити теоретичні положення про роль зовнішньої торгівлі послугами у економічному зростанні країн в глобальному світі;

- систематизувати методичні підходи до оцінки динаміки і структури зовнішньої торгівлі послугами та її впливу на економічне зростання;
- дослідити кількісні та якісні показники зовнішньої торгівлі послугами України;
- оцінити вплив динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України;
- визначити загрози розвитку зовнішній торгівлі послугами в умовах глобальних викликів;
- розробити прогнозні сценарії зовнішньої торгівлі України основними видами послуг;
- обґрунтувати напрями забезпечення структурних змін у зовнішній торгівлі України послугами.

Об’єктом дослідження є зовнішня торгівля України послугами.

Предметом дослідження є процес забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України послугами в умовах глобальної сервісизації.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою роботи є принципи та положення теорії глобалізму та розвитку глобальної економіки, теорій міжнародних відносин та міжнародної торгівлі, інституційної теорії та теорії розвитку соціально-економічних систем. У роботі використовувалися неформалізовані та формалізовані методи дослідження зовнішньої торгівлі України послугами та її впливу на економічне зростання. Зокрема, описові методи використані для узагальнення основних тенденцій в зовнішній торгівлі послугами в частині зміни вартісних показників експорту та імпорту, а також структурний аналіз – для виявлення структурних змін у зовнішній торгівлі за видами послуг. Формалізовані методи використовувалися для оцінки впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України (кореляційно-регресійний аналіз) та розробки прогнозних сценаріїв динаміки вартісних показників експорту та імпорту основних видів послуг і структурних змін в експорті послуг у короткостроковій перспективі.

Основний зміст роботи викладений на 78 сторінках. Робота містить 10 таблиць, 25 рисунків, 1 додаток. Список використаної літератури налічує 57 позицій та розміщений на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Міжнародна торгівля послугами як глобальний тренд економічного розвитку

Наприкінці XX століття в теорії міжнародної торгівлі все більше уваги стало приділятися обміну послугами між країнами, що було обумовлено стрімким розвитком глобалізаційних процесів в результаті розширення виробничих і збутових мереж транснаціональних корпорацій та зростання у зв'язку з цим обсягів транспортних перевезень. Для виділення нової складової міжнародної торгівлі було запроваджено термін «торгівля завданнями» [1], який охоплював усі виробничі послуги, що не враховувалися в торгівлі товарами.

Швидкий розвиток міжнародної торгівлі послугами обумовлений також такими чинниками, як високий рівень економічного розвитку та життя населення, що забезпечує підґрунтя для активного розвитку соціальної складової, де послуги мають важливе значення. Зростання попиту на послуги як в окремій країні, так і на світовому ринку відбувається в результаті ускладнення виробництва товарів та насичення ними національних ринків у високорозвинених індустріальних країнах. Важливою причиною зростання обсягів зовнішньої торгівлі послугами також вважається розвиток науково-технічної сфери, що сприяло створенню новітніх видів економічної діяльності, пов'язаних зі сферою послуг, зокрема фінансових, страхових і телекомунікаційних.

Спеціалізація країн на певному виді послуг залежить від рівня економічного розвитку. Так, Тарасова І. зазначає, що у «високорозвинених країнах частка послуг збільшується унаслідок зростання продуктивності праці та скорочення зайнятості у промисловості сільському господарстві будівництві, а також за рахунок пропозиції нових послуг», тому «для цих країн притаманним є експорт фінансових інформаційних і ділових послуг» [2, с. 193].

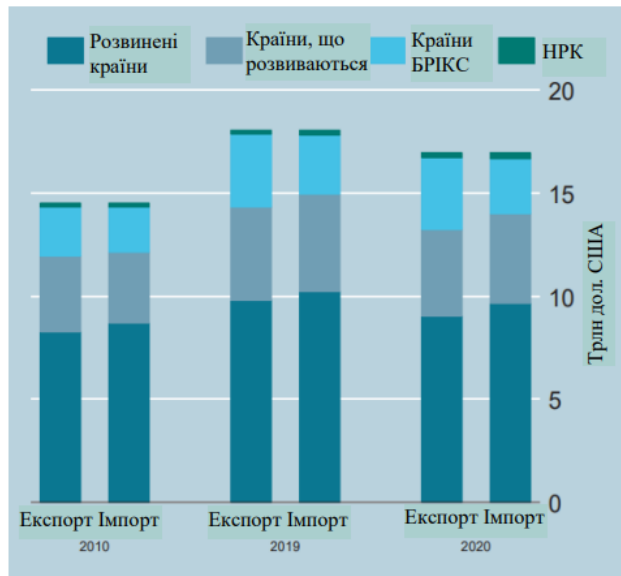
Відповідно, «для країн що розвиваються основними видами експорту послуг є транспортні туристичні та фінансові (офшорні)» [Там само].

Зовнішня торгівля послугами країн, так само як і торгівля товарами, розвивається під впливом загроз і викликів глобального середовища, що відображається у сукупній динаміці світової торгівлі. На тенденції торгівлі у 2020 році значною мірою вплинула пандемія COVID-19. Сповільнення економічної активності в усьому світі, спричинене COVID-19, призвело до скорочення міжнародної торгівлі товарами та послугами приблизно на 10% [3, с. 5]. Торгівля послугами скоротилася значно більше, ніж торгівля товарами. Обсяги міжнародної торгівлі значно відновилися упродовж 2021 р., причому вартість торгівлі товарами значно перевищила значення 2019 р., а торгівля послугами залишалася нижчою за рівень 2019 р. навіть у 2021 р. Загалом COVID-19 посилив нестабільність глобальної торгівлі, яка спостерігалася протягом останніх п'ятнадцяти років. Тим не менш, наслідки економічного спаду через впровадження обмежень для протидії поширенню пандемії COVID-19 для світової торгівлі були вражаючими через їх швидкість та інтенсивність, як внаслідок економічної кризи, так і під час відновлення національних економік.

Вартість торгівлі товарами майже порівну розподіляється між країнами, що розвиваються, і розвиненими країнами, натомість, торгівля послугами все ще здебільшого стосується розвинених країн (рис. 1.1). На країни БРІКС припадає важлива частка торгівлі як товарами, так і послугами. Найменш розвинені країни (НРК) продовжують становити дуже невелику частку в загальній торгівлі. Відносне значення розвинутих країн як постачальників на міжнародних ринках знижується. Проте на них припадає більше половини вартості експорту товарів і близько двох третин експорту послуг. У 2020 році експорт товарів із розвинутих країн становив близько 9 трлн дол. США (рис. 1.1, а), тоді як обсяг експорту послуг становив приблизно 3,5 трлн дол. США (рис. 1.1, б). У 2020 році експорт товарів з країн, що розвиваються, склав майже 7,9 трлн дол. США і близько 1,4 трлн дол. США становив експорт послуг. З них

країни БРІКС експортували близько однієї третини: товарів - на 3,5 трлн дол. США і послуг - на 560 млрд дол. США. Хоча протягом останнього десятиліття було зафіксовано деяке збільшення експорту та імпорту найменш розвинутих країн, їхній внесок у світову торгівлю залишається невеликим і навряд чи зможе істотно збільшитися у короткостроковій перспективі.

а) Експорт та імпорт товарів

б) Експорт та імпорт послуг

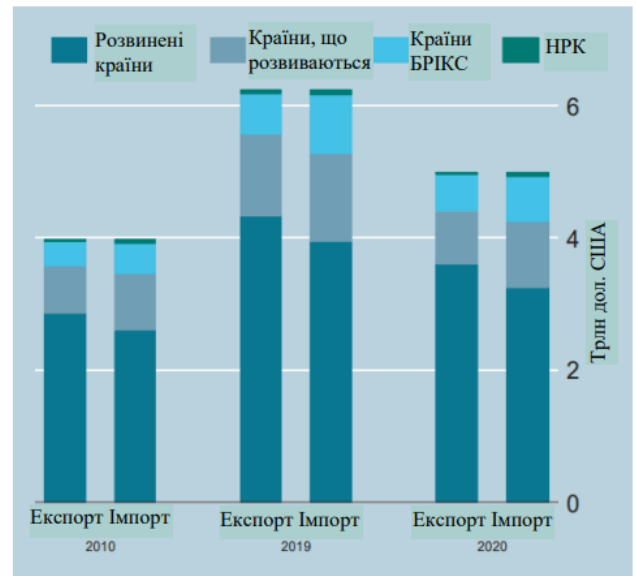

Рис. 1.1. Обсяги торгівлі товарами та послугами за групами країн відповідно до їхнього рівня розвитку

Джерело: [3, с. 9]

Світовий експорт послуг здебільшого стосується подорожей і транспорту. Торгівля послугами зросла протягом останнього десятиліття за всіма категоріями послуг. Проте обсяги торгівлі за деякими категоріями послуг значно зменшилися у 2020 р., зокрема подорожей і транспорту, а також відбулося незначне зниження в інших секторах. Помірне зростання спостерігалось в сфері телекомунікацій та ІТ, фінансових послуг. Хоча за останнє десятиліття країни, що розвиваються, збільшили свою частку у світовій торгівлі послугами, розвинені країни залишаються основними експортерами в усіх секторах. Однак країни, що розвиваються, все більше стають важливими постачальниками будівельних, страхових, професійних і консалтингових послуг.

а) Торгівля послугами за секторами

б) Частка країн на міжнародному ринку

Рис. 1.2. Частки країн, що розвиваються, і розвинених країн на міжнародному ринку послуг за секторами

Джерело: [3, с. 16]

Торгівля туристичними послугами на суму майже 1,5 трлн дол. США є найбільшим сектором, за яким іде транспорт, який у 2020 р. склав приблизно 0,5 трлн дол. США (рис.1.2, а). Інші важливі сектори включають телекомунікації та ІТ, торгівлю, професійні та фінансові послуги. З 2010 р. вартість торгівлі зросла в усіх секторах. У 2020 р. торгівля певною мірою знизилася в більшості категорій, але особливо в секторі подорожей і транспорту. Навпаки, торгівля послугами телекомунікацій та ІТ, фінансами та страхуванням продовжувала зростати. На рисунку 1.2 (б) зображено частку експорту різних категорій послуг, яку займають на міжнародному ринку розвинені країни і країни, що розвиваються, та їхню зміну між 2010 і 2020 роками. Хоча на розвинені країни все ще припадає найбільша частка експорту послуг, частка експортного ринку зростає і забезпечує перевагу країн, що розвиваються, у всіх секторах. Винятком були туристичні, державні послуги та послуги, пов'язані з товарами, ринкові частки яких істотно не змінилися.

Світовий експорт послуг зріс на 17% у 2021 році. Високе зростання підтверджує стабільне відновлення після пов'язаного з пандемією падіння у

2020 році. Тим не менш, світовий експорт був меншим у 2021 році, ніж 6,1 трлн дол. США, досягнутих у 2019 році. Експорт транспортних послуг особливо істотно збільшився за 2021 р. (на 35%), завдяки відновленню попиту та зростанню транспортних витрат. Міжнародні подорожі відновлювалися дуже повільно, залишаючись лише на рівні 42% від вартості 2019 року.

Зростання споживчого попиту на товари разом із обмеженнями, викликаними пандемією, обумовили виникнення істотних проблем у портах, неправильного розподілу контейнерів замість дефіциту контейнерів у всьому світі та затримок у доставці, що призвело до значного збільшення вартості доставки товарів у 2021 р. та значного зростання вартості послуг морського транспорту. Однак до кінця 2021 р. витрати, пов'язані з подорожами, все ще були на 57% нижчими порівняно з 2019 р. (рис.1.3).

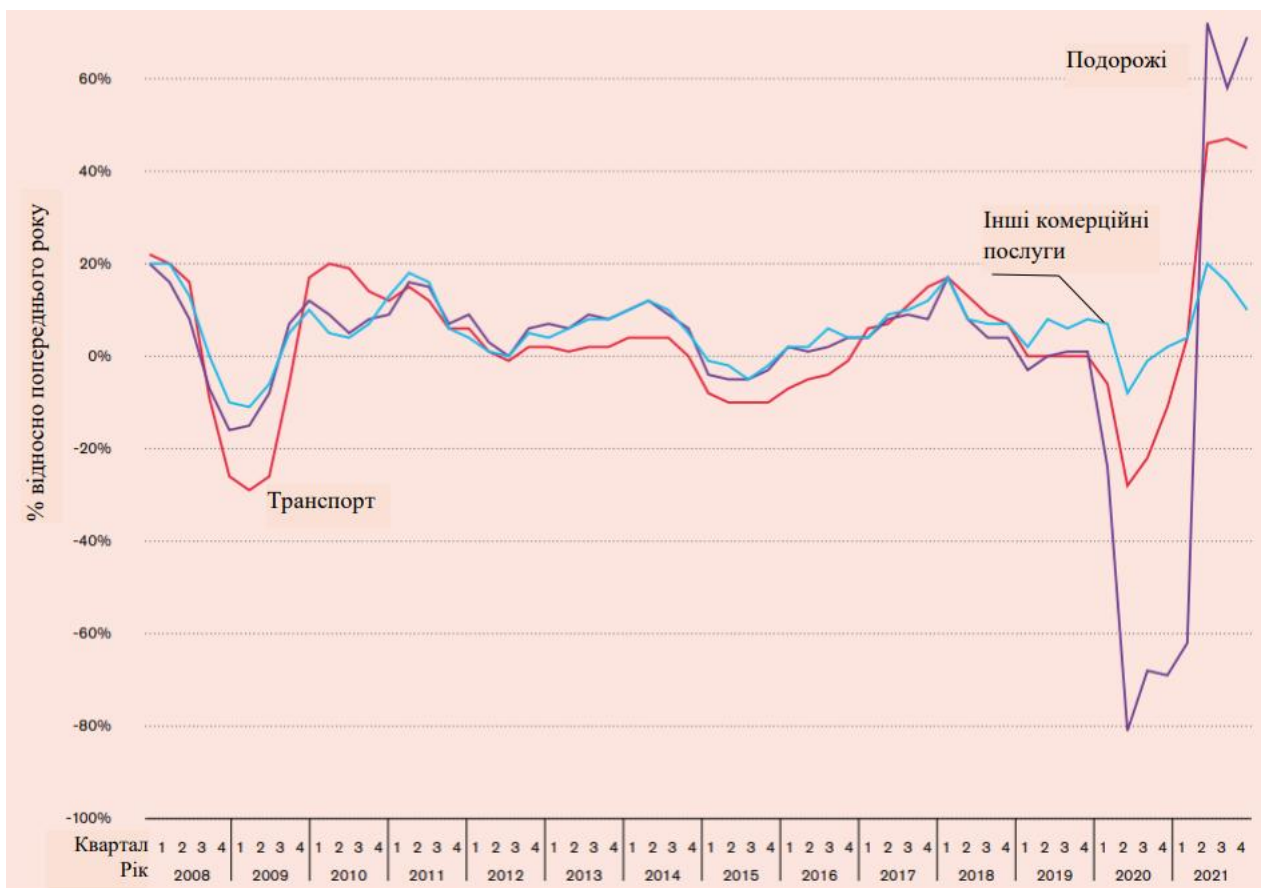

Рис. 1.3. Динаміка світової торгівлі комерційними послугами за секторами, у 2008-2021 рр.

Джерело: [4]

Подорожі – раніше найбільш продавана категорія послуг – посіла лише п’яте місце у 2021 році (615 млрд дол. США). Різноманітні бізнес-послуги опинилися на першому місці, на них припадає понад чверть загального обсягу послуг, проданих на міжнародному ринку (1 596 млрд дол. США). Транспорт посів друге місце (1 158 млрд дол. США), за ним йдуть телекомунікації, комп’ютерні та інформаційні послуги (896 млрд дол. США).

У 2021 році експорт інших комерційних послуг, починаючи від комп’ютерних послуг і закінчуючи будівництвом, у всьому світі зріс на 14%. Проте відновлення в різних секторах було нерівномірним. Порушення логістичних ланцюгів поставок прискорили зростання страхових послуг, але завадили відновленню будівництва, при цьому експорт на 8% нижчий за рівень 2019 р. Це сталося через дефіцит основних будівельних матеріалів, таких як сталь, і високі ціни. Як і в попередньому періоді, у 2021 р. найбільше зростання демонстрували комп’ютерні послуги.

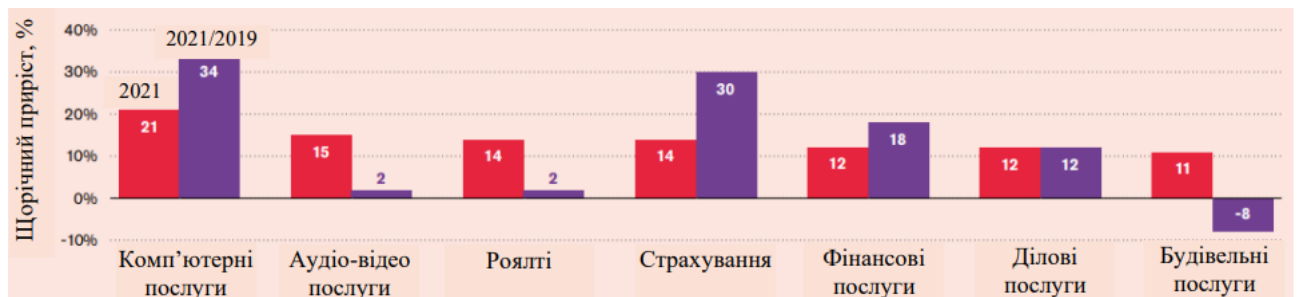

Рис. 1.4. Динаміка торгівлі іншими комерційними послугами за вибраними секторами

Джерело: [4]

На регіональному рівні Латинська Америка та Карибський басейн зафіксували найвище річне зростання експорту послуг (25%), за ними йдуть Африка (21%) та Азія та Океанія (20%). Імпорт також зростав швидше в Латинській Америці та Карибському басейні (22%), ніж в інших порівнюваних регіонах [5]. Більшість регіонів зафіксували темпи зростання вище середнього у 2021 році після значного спаду під час пандемії COVID-19. В експорті послуг у Європі та Північній Америці навіть більше домінували ділові, фінансові,

страхові послуги та послуги, пов'язані з інтелектуальною власністю, ніж у роки до пандемії (рис. 1.5). Обсяг продажів телекомунікаційних і комп'ютерних послуг також мав значну вагу в 2021 році. Зі зростанням транспортних витрат частка транспортних послуг у загальному експорті послуг з Азії та Океанії збільшилася з 19% у 2019 році до 26% у 2021 році (річне зростання на 51%).

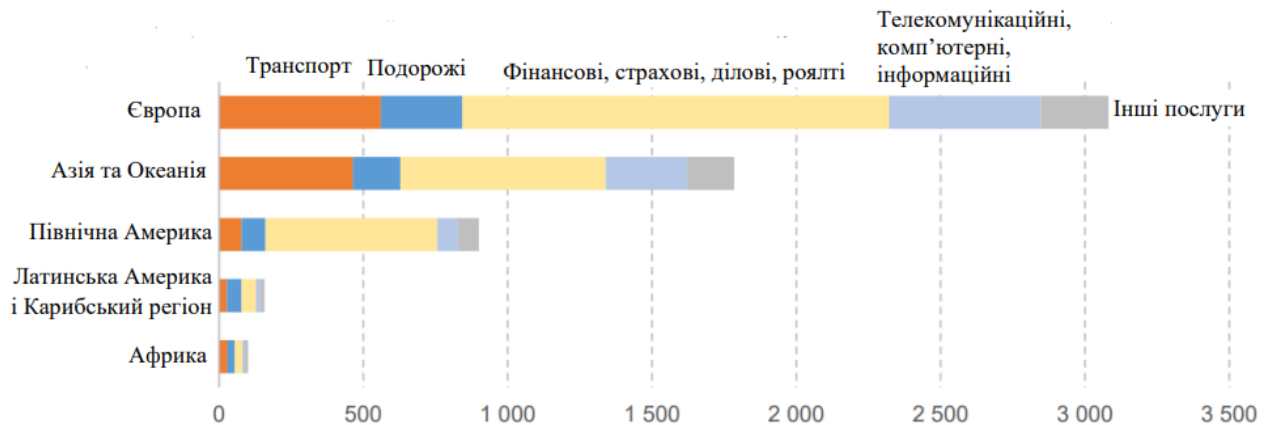

Рис. 1.5. Експорт послуг за регіонами та послугами-категоріями у 2021 р., млрд дол. США

Джерело: [5]

Порівняно з періодом до пандемії 2019 р. світовий транспортний експорт зріс на 11% у 2021 році. Регіонами, які найбільше виграли від цієї тенденції, були Азія, зокрема Східна, Південно-Східна та Західна Азія, і Європа. У той час як в Азії експорт пасажирського транспорту залишався на рівні пандемії в 2021 р., в Європі він зріс на 37% порівняно з 2020 р., таким чином досягнувши половини значення 2019 р. Проте, у 2021 році експорт вантажів збільшився у всьому світі на 45% порівняно з 2019 р.

Експорт вантажних перевезень був на 77% вищим у Східній та Південно-Східній Азії у 2021 році порівняно з 2019 роком (256 млрд дол. США у 2021 р.) та 31% у Європі (376 млрд дол. США у 2021 р.). Допоміжні транспортні послуги («інший транспорт») також зафіксували значне зростання в 2021 р.: 11% у всьому світі порівняно з 2019 р. Вони були оцінені на 44% вище для Східної та Південно-Східної Азії та на 6% для Європи. Крім транспорту, телекомунікаційні та комп'ютерні послуги зафіксували найвище зростання

серед основних категорій послуг у 2021 р., які відносилися до тих видів послуг, що подорожчали також під час пандемії. Усі регіони виграли від цієї тенденції у 2021 році. У країнах Африки, Латинської Америки та Карибського басейну спостерігалось зростання у такій категорії послуг, як е – комерція, що становить основу сучасного зв'язку між компаніями та між компаніями та клієнтами, а також цифрової торгівлі.

Після 2016 року низька частка Африки у світовій торгівлі послугами помірно зросла до 2019 року. Пандемія COVID-19 підштовхнула частку африканського ринку до найнижчого рівня за 12 років. Міжнародні поїздки на великі відстані та пов'язані з ними послуги становлять значну частину африканської торгівлі послугами. Оскільки подорожі сильно постраждали під час кризи та лише незначно покращилися у 2021 році, загальний експорт послуг Африки у 2021 році залишився на 20% нижчим, ніж у 2019 році. Оцінки показують, що експорт Південної Африки постраждав особливо.

За останні 15 років частка НРК у світовому експорті послуг була нижче 0,6%. Їх частка в імпорті тяжіла близько 1,5%. Криза COVID-19 призвела до падіння двох акцій приблизно на 0,2 відсоткового пункту. У 2021 році НРК зафіксували відносно стабільні темпи зростання в основних категоріях послуг, за винятком категорії фінансових, страхових, бізнес-послуг і послуг, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Тим не менш, відновлення після COVID-19 залишилося скромним порівняно з іншими економіками, що розвиваються, частково через велику залежність НРК від подорожей (на них припадає понад 40% експорту послуг з 2010 по 2019 рік). Порівняно з 2020 роком експорт подорожей з НРК зріс лише на 8%, тоді як імпорт подорожей зріс на 22% [6].

Отже, після істотного, хоча й нерівномірного відновлення національних економік, що постраждали від пандемії COVID-19 у 2020 р., світова торгівля товарами та послугами знову стикається з проблемами на тлі уповільнення світової економіки, стійкої інфляції, жорсткості монетарної політики та триваючих наслідків пандемії та війни в Україні. У жовтні СОТ знизила свій прогноз щодо зростання торгівлі товарами в 2023 році до 1,0%, що є значно

нижчим 3,4%, прогнозованого ще в квітні 2022 р. [6]. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, що почалося в лютому 2022 р., серйозно вплинуло на світову торгівлю через різке зростання цін на сировинні товари та перебої в доступі до основних товарів, таких як зерно, газ і добрива. У зв'язку з цим актуальними науковими завданнями є дослідження зовнішньої торгівлі послугами України, впливу їх обсягів та структури на економічне зростання нашої країни, визначення основних загроз та перспектив участі України у світовому ринку послуг.

1.2. Роль зовнішньої торгівлі послугами у економічному зростанні країн

Міжнародна торгівля є показником відкритості та інтегрованості у світову економіку і, як така, розглядається як один із чинників економічного зростання. Торгівля сприяє економічному зростанню шляхом заохочення накопичення капіталу та технологічного прогресу, уможливлення модернізації промислових підприємств та використання ефекту масштабу. Інтеграція в глобальні ринки та збільшення обсягів експорту «зазвичай посилюють конкуренцію і, таким чином, змушують підвищувати продуктивність» [7]. Крім того, «навіть імпорт капіталу та проміжних продуктів може підвищити продуктивність виробництва» [8]. Існує значна кількість досліджень, які вивчають вплив торгівлі на економічне зростання, проведені емпіричні тестування, що охоплювали аналіз торгівлі між країнами за тривалий період часу [9; 10]. Водночас зауважимо, що в науковій літературі увага приділяється переважно торгівлі товарами, а кількість досліджень, присвячених впливу торгівлі послугами на економічне зростання, є відносно невеликою. Деякі з цих досліджень стосуються виявленню впливу загальних обсягів торгівлі послугами або торгівлі ключовими секторами послуг на зростання економіки певної країни загалом.

Досліджуючи роль зовнішньої торгівлі в економіці окремих країн, вчені вказують на те, що існують відмінності між країнами в залежності від типу

економіки з точки зору економічного розміру та розвитку. Тим не менш, вчені виділяють певні функції, які можна вважати універсальними: (1) «трансформаційна функція, тобто вплив зовнішньої торгівлі на визначення рівня внутрішньої економічної рівноваги»; (2) «функція розширення, тобто задоволення потреби «економії робочого часу», результатом чого стає «економія національної праці» за рахунок участі країни в міжнародному поділі праці»; (3) «у деяких ситуаціях зовнішня торгівля може стати перешкодою для зростання вітчизняної економіки»; (4) «зростання (або зниження) національного доходу і зростання (або зниження) експорту пов'язані між собою» [11].

Певні послуги також відіграють ширшу роль у інтеграції та диверсифікації торгівлі, оскільки вони є ключовими факторами торгівлі товарами. Послуги сприяють інтеграції торгівлі, забезпечуючи базову інфраструктуру, на якій спирається торгівля товарами. Без ефективних послуг не можна успішно торгувати товарами, оскільки необхідна різноманітність послуг, щоб доставляти кінцеві товари від місця виробництва до споживачів через кордон. До них належать, найочевидніше, такі послуги, як морський транспорт (наприклад, вантажні перевезення, портові послуги), автомобільний транспорт, повітряний транспорт (наприклад, вантажні перевезення, аеропорти), логістичні послуги (наприклад, експедитори, митні брокери, зберігання, складування), послуги експрес-доставки, та дистриб'юторські послуги (опт і роздріб). Чим краще ці послуги, тим більше полегшується торгівля товарами.

Послуги та торгівля послугами також є ключовими чинниками глобальних і регіональних ланцюгів створення вартості, оскільки «послуги забезпечують «клей», який з'єднує фрагментовані та розпорошені стадії виробництва, які утворюють глобальні ланцюжки створення вартості (GVC)» [12]. Розгортання міжнародних виробничих мереж, а також їх недавнє зростання стали можливими завдяки ефективним і якісним послугам, таким як

транспорт, логістика, зв'язок і фінансові послуги, а також широкому спектру бізнес-послуг, які часто є транскордонними.

Розширення ролі послуг відбувається завдяки зростанню міжнародної торгівлі послугами, які надаються фірмами-виробниками та продаються разом з товарами. Хоча статистика торгівлі подає дані про торгівлю товарами та торгівлю послугами окремо, «товари та послуги часто експортуються разом» [13]. Це є результатом «стратегії сервісизації, за допомогою якої виробничі фірми прагнуть надати повні рішення своїм клієнтам» [14]. Використовуючи дані про опитування фірм у Франції, вчені виявили, що «75% виробничих фірм надають послуги, а 22% повідомляють про більше продажів послуг, ніж продажів товарів» [15]. Це охоплює випадки, коли товари та послуги поєднуються в різному ступені, від базових послуг, орієнтованих на продукт, які додаються до проданого товару (наприклад, послуги з встановлення чи технічного обслуговування), до індивідуальних послуг, орієнтованих на процес, де всіма операціями, пов'язаними з товаром, керує постачальник послуг (наприклад, офісні рішення, що надаються виробниками копіювальних машин).

Відкритість торгівлі товарами та послугами покращує продуктивність у масштабах економіки та ефективність промислового виробництва та секторів послуг (рис. 1.6). З іншого боку, перешкоди для торгівлі товарами та послугами захищають вітчизняних постачальників від конкуренції, що призводить до підвищення цін і зниження стимулів інвестувати, інновацій або іншим чином покращувати якість послуг. Сектори послуг, «які стикаються з нижчими торговельними витратами, які самі по собі пов'язані з нижчими бар'єрами в сфері послуг, як правило, більш продуктивні та мають вищі темпи зростання продуктивності, ніж ті з вищими торговельними витратами» [16]. У розвинутих країнах було виявлено, що «політика сфери послуг, зокрема обмеження на ПП, пояснює відмінності в загальній продуктивності факторів виробництва, що, у свою чергу, значною мірою відображає відмінності у зростанні продуктивності» [17]. Обмеження торгівлі послугами негативно впливають на продуктивність низки важливих секторів послуг, що вимірюється порівнянними

показниками в багатьох країнах. Наприклад, «країни, які запроваджують більш обмежувальну торговельну політику в комерційній банківській сфері, мають менш розвинені кредитні ринки» [18]. Негативна кореляція також існує «між бар'єрами входу та обмежувальними правилами щодо послуг, з одного боку, та інвестиціями в цифрові технології та ІКТ, з іншого» [19]. Це свідчить про те, що бар'єри входу та конкуренція в секторах послуг зменшують стимули постачальників інвестувати в діджиталізацію.

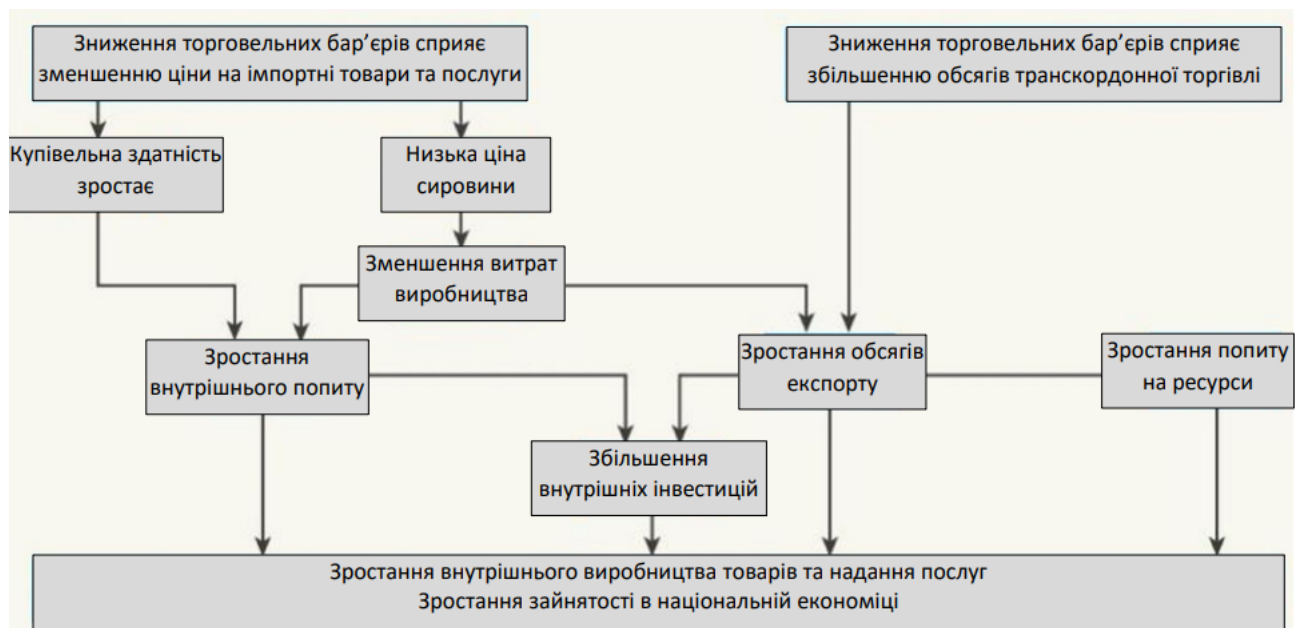

Рис. 1.6. Зв'язок між зниженням торгових бар'єрів та економічним зростанням

Джерело: побудовано автором за [11]

Досягнення зниження торговельних витрат на товари значною мірою залежить від покращення якості послуг, що використовуються підприємствами-виробниками товарів. Дослідження в окремих країнах показали, що «відкритість у торгівлі послугами підвищує продуктивність обробної промисловості. Вчені виявили, що 10% збільшення обмежень у торгівлі послугами призводить до 5% зменшення двосторонньої торгівлі промисловою продукцією» [20]. З точки зору секторів, торговельні та інвестиційні обмеження на транспортні та роздрібні послуги найбільше впливають на показники експорту товарних товарів. Нещодавні дослідження ще більше підкреслили

роль політики ПП у секторах послуг, виявивши, що обмеження на вхідні ПП у сфері послуг мають особливо сильний негативний вплив на експорт промислової продукції. Інші вчені вважають, що «обмеження торгівлі послугами негативно впливають на складність експорту промислової продукції» [21], вказуючи на те, що більша відкритість торгівлі послугами може бути стратегією не лише сприяння експорту промислової продукції, але й якості експортного кошика.

Також є дослідження, в яких розглядається торгівля послугами та економічне зростання групи країн, що розвиваються, а також розвинених країн. Прикладом досліджень на рівні країни є вивчення торгівлі послугами Тунісу: на основі моделі загальної рівноваги Тунісу було зроблено висновок, що «лібералізація основних секторів послуг (телекомунікації, будівництво, транспорт, бізнес і страхування, дистрибуція та фінанси) може дати приріст ВВП на рівні 7%» [22]. Інше дослідження, яке вивчає роль лише двох секторів послуг, було проведене за допомогою регресії для вибірки з 60-ти країн, в результаті чого було встановлено, що «країни з відкритим фінансовим і телекомунікаційним секторами зростали в середньому приблизно на 1 відсотковий пункт швидше, ніж інші країни» [23].

Арнольд та інші проаналізували вплив надання іноземним постачальникам більшого доступу до сфери послуг на продуктивність виробничих галузей, що використовують ресурси послуг. Ґрунтуючись на даних про діяльність фірми Чеської Республіки та використовуючи оцінки продуктивності транснаціональних корпорацій у кількох специфікаціях, автори дійшли висновку, що «існує позитивний зв'язок між прямими іноземними інвестиціями (ПП) у сфері послуг та продуктивністю національних виробничих фірм» [24]. Подібне дослідження, проведене для фірм Китаю, дозволило вченим оцінити вплив лібералізації торгівлі послугами на продуктивність, використовуючи панельні дані про діяльність китайських виробничих фірм, в результаті чого було виявлено «позитивний вплив на продуктивність для компаній, розташованих у східному Китаї, компаній з інтенсивним

використанням послуг, компаній з іноземними інвестиціями та експортерів» [25]. Результати іншого дослідження підтвердили наявність довгострокового зв'язку між надходженням ПП, торгівлею послугами та економічним зростанням в Індії [26].

З іншого боку, наведені нижче результати досліджень стосуються вивчення впливу торгівлі послугами не лише на одну країну, а й на групу країн. Зокрема, Франсуа та інші дослідили вплив торгівлі на економіку країн-членів ЄС шляхом оцінювання існуючих торговельних бар'єрів в ЄС, провели моделювання, щоб виявити вплив причинно-наслідкових зв'язків досягнутої лібералізації транскордонної торгівлі послугами, що дозволило отримати результати про «отримання більших переваг від комплексного зниження торговельних бар'єрів» [27]. Крім того, у цьому дослідженні зазначено, що моделі спеціалізації країн ЄС-15 зміцнюються за рахунок розвитку сфери послуг, а нових країн-членів ЄС - завдяки нарощення обсягів виробництва [Там же]. Водночас, дослідження даних для 82-ти країн, які включали розвинуті країни та більшу кількість країн, що розвиваються, дозволило вченим на основі динамічного панельного підходу виявити «позитивний вплив імпорту послуг на економічне зростання в розвинених країнах і негативний вплив - у країнах, що розвиваються» [28].

Протилежний результат був отриманий у дослідженні, яке ґрунтувалося на аналізі теоретичних основ та результатах емпіричних досліджень міжнародної торгівлі послугами [29]. Вчений порівняв потенційні вигоди з потенційними ризиками та проаналізував роль лібералізації торгівлі з точки зору порівняльних переваг у країнах, що розвиваються, в результаті чого було зроблено висновок, «що міжнародна торгівля послугами може покращити економічні показники в країнах, що розвиваються, водночас, лібералізація торгівлі також несе певні ризики та потенційні витрати, пов'язані з прибутками, стабільністю фінансового сектора та бідністю» [Там же].

У науковій літературі також висловлюються думки про неоднозначний вплив міжнародної торгівлі послугами на економіку країн та недостатність

проведених емпіричних досліджень для формулювання чітких висновків про залежність економічного зростання від торгівлі послугами. Зокрема, Дж. Уолей не стверджує про наявність впливу лібералізації торгівлі послугами на країни, що розвиваються, вчений не використовує конкретну економетричну модель, але, на основі обговорень потенційних наслідків лібералізації торгівлі послугами для країн, що розвиваються, та аналізі існуючих емпіричних досліджень, він стверджує про «затмарене уявлення про ймовірний вплив послуг на торгівлю, споживання, виробництво та добробут» [30]. Інші дослідники на основі вивчення теоретичних і методологічних питань, зробили висновок, що оцінка фактичних і потенційних наслідків лібералізації послуг у країнах, що розвиваються, є складним завданням, а також припустили, що з огляду на обмежену кількість емпіричних досліджень країн і секторів послуг існуючі результати емпіричних оцінок є непереконливими [31].

Крім цього, результати багатьох досліджень, які ґрунтуються на значному масиві статистичних даних та економетричному аналізі, показують, що експортно-орієнтована діяльність у країнах, що розвиваються, часто перебуває під контролем іноземних економічних агентів і, як правило, погано інтегрована у національну економіку. У такому випадку, потенціал експорту послуг як рушія економічного зростання істотно знижується, оскільки відбувається неправильний розподіл ресурсів на користь експорту як самоцілі, а не в рамках комплексної довгострокової стратегії зростання, і, відповідно, така політика лібералізації призводить до зменшення прибутків. Досліджуючи роль послуг в економічному зростанні країни, вчені зосереджуються, зокрема, «на каналах, через які відкритість для торгівлі послугами може підвищити продуктивність на рівні економіки в цілому, галузей і фірми», і роблять висновок про те, що «конкурентоспроможність фірм у відкритих економіках дедалі більше визначається доступом до недорогих і високоякісних послуг виробників у сфері телекомунікацій, транспорту та розподілу, фінансового посередництва», а «підвищення порівняльних переваг у виробництві та експорті послуг

забезпечить більшу ефективність і справедливість у менш розвинутих економіках» [32].

Таким чином, аналіз досліджень провідних вчених свідчить про важливу трансформуючу роль зовнішньої торгівлі послугами для національної економіки. Низка послуг – від логістики, фінансів до інформатики – є не тільки важливою та складною сферою для управління, але також сектором, який розвивається найшвидше – від бізнес-послуг до охорони здоров'я та розваг. Внесок послуг у національну економіку поступово зростає для країн на всіх рівнях розвитку, але особливо швидкими темпами відбувалося зростання обсягів торгівлі послугами у країнах, що розвиваються. Вченими доведено, що у більшості країн, що розвиваються, за останні десятиліття послуги зростали швидше, ніж виробництво та сільське господарство. Відповідно, дослідження зовнішньої торгівлі послугами та її впливу на економічне зростання країни є актуальним науковим завданням.

1.3. Методичні підходи до дослідження зовнішньої торгівлі послугами

Грунтовний аналіз зовнішньої торгівлі послугами з метою виявлення загроз для національної економіки та перспектив розвитку сфери послуг як чинника економічного зростання країни потребує застосування комплексного методичного підходу, який би дозволив детально дослідити кількісні та якісні характеристики цього процесу. Для обґрунтування методичного підходу, який буде застосований у нашому дослідженні, необхідно розглянути методи, що використовуються у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з метою аналізу зовнішньої торгівлі.

Насамперед звернемо увагу, що існує велика кількість методів та методичних підходів до дослідження зовнішньої торгівлі, які загалом поділяються на дві основні групи: якісні (неформалізовані) та кількісні (формалізовані). Неформалізовані методи базуються на логічних міркуваннях дослідника щодо узагальнення процесів, які відбуваються у зовнішній торгівлі, і не передбачають застосування математичних розрахунків для підтвердження

або спростування сформульованої дослідницької гіпотези. На відміну від неформалізованих методів, формалізовані методи позбавлені суб'єктивізму, оскільки для проведення дослідження використовуються економетричні розрахунки та математичне моделювання. Як зазначає Н. Калюжна, «використання кількісних методів дає ґрунтовні прогнози тенденцій та динаміки розвитку об'єкта дослідження» [33, с. 17].

Неформалізовані методи включають описовий підхід до аналізу зовнішньої торгівлі та узагальнення статистичних даних про динаміку та структуру експорту, імпорту товарів чи послуг в загальному обсязі та за країнами-партнерами (табл. 1.1). Таким чином, такий аналіз факторів зовнішньої торгівлі отримав назву «факторного підходу» і переважно застосовується вченими у дослідженнях, які мають описовий характер [34] чи ґрунтуються на аналізі статистичних даних про зовнішню торгівлю [35; 36].

Якісний аналіз може бути застосований для окреслення стану та визначення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі послугами, але він не дозволяє враховувати вплив випадкових факторів на зміну основних показників та розробляти прогнозні сценарії зміни обсягів та структури на найближчу перспективу. Водночас, не зважаючи на певні недоліки неформалізованих методів, їх доцільно застосовувати для доповнення кількісних методів дослідження.

Таблиця 1.1

Сутність та застосування неформалізованих методів для дослідження
зовнішньої торгівлі послугами

Метод /підхід	Сутність методу / підходу	Застосування для дослідження торгівлі послугами
Описовий підхід	Базується на виявленні, описі та систематизації факторів, що чинять вплив на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі і зумовлюють тенденції її розвитку	Характеристика основних показників зовнішньої торгівлі послугами та формулювання гіпотези дослідження на основі логічних міркувань
Узагальнення статистичних даних		Оцінка стану та визначення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі послугами на основі результатів узагальнення статистичних даних

Джерело: складено за [33, с. 18]

Для підвищення обґрунтованості результатів дослідження зовнішньої торгівлі послугами необхідно застосовувати неформалізовані методи разом із методами формалізованого аналізу. Серед великої кількості формалізованих методів необхідно виділити саме ті методичні підходи, які придатні для застосування у дослідженні зовнішньої торгівлі послугами. Це обумовлено тим, що не всі методи, які зазвичай використовуються для вивчення особливостей зовнішньої торгівлі загалом, можуть бути використані для оцінки процесів, що відбуваються у торгівлі послугами. Наприклад, з метою оцінки збалансованості зовнішньої торгівлі застосовують «індикативний метод, який передбачає розрахунок основних показників зовнішньої торгівлі (експортної/імпоротної залежності, зовнішньоторговельної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту) та порівняння їх з пороговими значеннями» [33, с. 19-20]. Проте, результати оцінки зовнішньої торгівлі за цим методом мають сенс лише у випадку аналізу загальних обсягів зовнішньої торгівлі, що включають товари і послуги. Аналогічна ситуація виникає щодо застосування індексного методу, який полягає у розрахунку індексів (Ласпейреса, Пааше, вартості експорту /імпорту, умов торгівлі, цінових співвідношень зовнішньоторговельного обороту), що дозволяють оцінювати ефективність зовнішньої торгівлі товарами та послугами.

Натомість, застосування структурного аналізу, який передбачає проведення детального аналізу динаміки та інших характеристик складових елементів досліджуваного об'єкта, є можливим як для вивчення зовнішньої торгівлі товарами, так і торгівлі послугами (табл. 1.2). Відповідно, у нашому дослідженні застосуємо «АВС-аналіз» [37], що є різновидом структурного аналізу і полягає у визначенні часток окремих видів послуг у загальних обсягах експорту / імпорту послуг, а також часток експорту та імпорту послуг у розрізі країн. Застосування цього підходу дозволить визначити найбільш вагомі види послуг, які становлять основу зовнішньої торгівлі послугами, і країни, які є основними споживачами або постачальниками певних видів послуг.

Для виконання завдання оцінки впливу основних показників зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання доцільно використати кореляційно-регресійний аналіз, який передбачає дослідження статистичних даних з метою виявлення тісноти та щільності взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними за допомогою розрахунку коефіцієнтів кореляції та детермінації. Наприклад, Іваненко І. за допомогою кореляційно-регресійного аналізу виявив тісний взаємозв'язок між динамікою ВВП України та обсягами експорту, що підтверджено високим значенням коефіцієнтів кореляції ($R=0,99$) і детермінації ($R^2=0,98$) та свідчить про залежність ВВП на 98% від зміни обсягів експорту [38].

Таблиця 1.2

Сутність та застосування формалізованих методів для дослідження зовнішньої торгівлі послугами

Група методів	Метод /підхід	Сутність методу / підходу	Застосування для дослідження торгівлі послугами
Метод структурного аналізу		Аналіз структури зовнішньої торгівлі у товарному та /або географічному розрізі	Аналіз структури та оцінювання структурних змін експорту та імпорту послуг за УКТ ЗЕД
Методи статистичного аналізу	Дисперсійний аналіз	Оцінювання достатності вибірових показників зв'язку результативної і факторних ознак для поширення на генеральну сукупність даних	Дисперсійний аналіз середньорічних базисних темпів зростання експорту та імпорту послуг
	Кореляційно-регресійний аналіз	Виявлення математичної залежності між досліджуваними ознаками і встановлення за допомогою коефіцієнта кореляції порівняльної оцінки щільності взаємозв'язку	Виявлення залежності обсягів ВВП від експорту та імпорту послуг
Економетричні моделі	Моделювання одновимірних часових рядів (детерміністський підхід)	Сукупність математико-статистичних методів аналізу, призначених для прогнозування часових рядів, є підґрунтям для побудови трендових моделей	Трендові моделі зовнішньої торгівлі послугами; економетричні моделі зовнішньої торгівлі послугами
	Стохастичне моделювання (ймовірнісний підхід)	Визначення ймовірностей різних станів системи в майбутньому на основі відомої інформації щодо її поточного та попереднього станів	Гнучкий інструментарій аналізу та прогнозування зовнішньої торгівлі послугами

Джерело: складено за [33, с. 19-20]

У дослідженнях зовнішньої торгівлі широко застосовуються економіко-математичні методи, що покращує якість результатів досліджень та дозволяє коректно пояснювати виявлені залежності та зміни динаміки та структури експорту та імпорту. Найбільш використовуваними є методи економіко-математичного моделювання, на основі яких розробляються прогнозні сценарії зміни об'єкту дослідження в короткостроковій та середньостроковій перспективі. У нашому дослідженні доцільно застосувати такий різновид економіко-математичного моделювання, як прогнозування зміни основних показників зовнішньої торгівлі послугами за допомогою екстраполяції тренду на середньостроковий період.

У зарубіжній науковій літературі традиційно більше уваги приділяється торгівлі товарами, ніж торгівлі послугами. Проте, упродовж останніх десяти років проведена значна кількість емпіричних досліджень міжнародної торгівлі послугами, в яких застосовувалися переважно методи статистичного аналізу. Зокрема, важливість послуг в економічному зростанні, створенні робочих місць, покращенні добробуту, фінансового та екологічного середовища спонукало вчених дослідити взаємозв'язок між товарами та послугами у виробництві та торгівлі в країнах ОЕСР, використовуючи модель «витрати-випуск». У роботі Нордаса Х. запропоновано дві версії моделі загальної рівноваги, які фіксують зв'язки між товарами та послугами для дослідження впливу лібералізації торгівлі послугами на структуру промисловості та стали основою для отримання важливих результатів, що підтвердили роль торгівлі послугами у зміцненні порівняльної переваги високотехнологічних галузей промисловості в багатих країнах за умови наявності кращої організаційної технології або відносного надлишку капіталу [39].

Досліджуючи зовнішню торгівлю послугами Йорданії, Бутайна Аль-Мухтасеб сформулював головну гіпотезу про негативний вплив імпорту послуг на економічне зростання країни, а також додаткові гіпотези: а) імпорт подорожей має значний негативний вплив на економічне зростання; б) транспортний імпорт має значний негативний вплив на економічне зростання;

с) імпорт «інших послуг» має значний негативний вплив на економічне зростання [40]. Для перевірки висунутих гіпотез вчений використав виробничу функцію Коба-Дугласа, а в якості детермінант економічного зростання використано такі показники, як реальний ВВП на душу населення, чисельність населення, рівень охоплення середньою школою, валові внутрішні інвестиції, теоретична основа застосування яких в якості пояснювальних змінних закладена в моделі економічного зростання Р. Солоу, а їхня надійність як детермінант зростання підтверджена в результаті багатьох емпіричних досліджень [41]. Для виявлення впливу міжнародної торгівлі послугами на економічне зростання було використано такі незалежні змінні, як частка імпорту послуг у ВВП і частка торгівлі товарами обробної промисловості у ВВП [40], а основні характеристики моделі описувалися рівнянням:

$$\Delta \ln y_t = \alpha_1 + \alpha_2 \Delta \ln POP_t + \alpha_3 \Delta \ln SCH_t + \alpha_4 \Delta \ln GDI_t + \alpha_5 (SER/BBP)_t + \alpha_6 (MANU/BBP)_t + \Delta \mu_t, \quad (1.1)$$

де: y_t - реальний ВВП на душу населення; POP_t - чисельність населення; SCH_t - рівень охоплення населення середньою освітою; GDI_t - валові внутрішні інвестиції; $(SER/GDP)_t$ - відношення торгівлі послугами до ВВП; $(MANU/GDP)_t$ - співвідношення торгівлі промисловими товарами до ВВП; t - часовий період; μ - рівень статистичної помилки [40].

В результаті регресійного аналізу вченим було визначено, що «коефіцієнт відношення загального імпорту (товарів та послуг) до ВВП є позитивним і статистично значущим на рівні 5%, вплив лише імпорту послуг на економічне зростання є негативним і значущим на рівні 1%, вплив тільки імпорту товарів є позитивним і значущим на рівні 5%» і, відповідно, «підтверджено головну гіпотезу про негативний вплив загального імпорту послуг на економічне зростання Йорданії» [40]. Варто зазначити, що результати цього емпіричного дослідження на прикладі Йорданії значною мірою співпадають з результатами емпіричного дослідження, проведеного вченими щодо 82 країн, що розвиваються, і розвинених країн. Зокрема, для 60-ти країн, що розвиваються, було отримано подібну залежність і статистичну значущість

основних пояснювальних змінних, як і в дослідженні щодо Йорданії (валові внутрішні інвестиції, людський капітал і зростання населення) [28].

Важливим результатом наукових дослідження є пояснення негативного впливу імпорту послуг на економічне зростання поряд з позитивним впливом імпорту товарів переробної промисловості. Насамперед, позитивний вплив імпорту товарами є сильнішим та повністю компенсує негативний вплив імпорту послуг на економічне зростання Йорданії. При цьому, важливим чинником впливу імпорту послуг на економіку є структура цього імпорту за видами послуг: найбільший негативний вплив здійснював імпорт послуг подорожей та «інших послуг» (включно з бізнес-послугами), а вплив транспортних послуг був незначний. Враховуючи таку залежність між економічним зростанням та імпортом послуг, перевірка аналогічної гіпотези для України також є актуальною.

З метою визначення зв'язку між економічним розвитком і змінними торгівлі послугами Алеге П. та О. Адейемі провели емпіричний аналіз на основі теорії ендогенного зростання для 33 країн з використанням набору даних з 1990 по 2010 рік [42]. При цьому було використано показник ВВП на душу населення для прогнозування економічного розвитку. У дослідженні вчені використали статичні панельні моделі даних для фіксації як міжчасової динаміки, так і індивідуальних характеристик досліджуваного явища: регресію найменших квадратів із фіктивною змінною, модель панелі з випадковими ефектами та модель панелі з фіксованими ефектами. Отримані результати дозволили встановити, що «сектор послуг стає все більш важливим у країнах, що розвиваються, сприяючи виробництву, випуску та зайнятості», а «міжнародна торгівля послугами зростає і приносить користь країнам, що розвиваються, хоча розподіл торгівлі послугами є одностороннім на користь економічно розвинених країн» [42].

Таким чином, ґрунтуючись на проведеному аналізі наукової літератури, присвяченої вивченню впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання країни, обґрунтуємо методичний підхід, який буде використаний у

нашій роботі. Отже, за основу емпіричної частини нашого дослідження візьмемо модель ендогенного зростання, що базується на виробничій функції та пояснює сукупне зростання економіки як результат зміни кількості та продуктивності капіталу та праці, а також технологічного прогресу.

Основними змінними, які відповідають меті нашого дослідження, є показники, що характеризують сектор послуг і, зокрема, зовнішню торгівлю послугами. Незважаючи на те, що цей сектор неоднорідний за своєю природою, його роль як чинника економічного зростання є істотною. Одним з найважливіших ефектів від торгівлі послугами є те, що вони полегшують транзакції в просторі та їхній прямий внесок в економічну діяльність і, таким чином, їх роль як одного з «фундаментальних» факторів виробництва. Тому, у нашому дослідженні необхідно розглядати показники зовнішньої торгівлі у розрізі таких послуг, як дослідження та розробки, охорона здоров'я та освіта, які є вкладом у розвиток людського капіталу. Таким чином, необхідно враховувати торгівлю послугами, що представляють головний інтерес, відповідають класифікації Світової організації торгівлі (СОТ), а саме транспортні послуги (TS), туристичні послуги (VS), сукупність фінансових послуг (FS), комунікацій (CS), будівництва (BS), комп'ютерів та інформації (IS). Вектор залежних змінних (Y) буде включати такі показники: обсяг ВВП у фактичних цінах; ВВП у розрахунку на одного мешканця; індекс ВВП, % до попереднього року. Згідно із прийнятими позначеннями, модель залежності економічного зростання від зовнішньої торгівлі послугами може бути виражена як функція:

$$Y = f(TS, VS, FS, CS, BS; IS). \quad (1.2)$$

Оскільки за основу взято стандартну модель зростання, то передбачається, що зв'язок між Y та набором пояснювальних змінних є нелінійним. Отже, рівняння (1.2) є нелінійним за своєю суттю, і тому його необхідно перетворити у лінійну форму за допомогою подвійного логарифму, щоб при розрахунках використати метод звичайних найменших квадратів. Таким чином, рівняння для регресійного аналізу набуває вигляду:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \ln(TS) + \beta_2 \ln(VS) + \beta_3 \ln(FS) + \beta_4 \ln(CS) + \beta_5 \ln(BS) + \beta_6 \ln(IS) + \varepsilon. \quad (1.3)$$

Таким чином методологія дослідження зовнішньої торгівлі послугами буде включати такі методичні підходи та методи: (1) неформалізовані методи – для оцінки основних характеристик зовнішньої торгівлі послугами на основі аналізу статистичних даних; (2) структурний аналіз – для визначення часток окремих видів послуг у загальних обсягах експорту та імпорту послуг, а також географічної структури торгівлі послугами; (3) кореляційно-регресійний аналіз – для визначення залежності економічного зростання країни від динаміки загальних обсягів експорту та імпорту послуг, а також від зміни обсягів торгівлі певними видами послуг.

Висновки до розділу

1. Стрімкий розвиток сфери послуг у всьому світі наприкінці минулого століття обумовив зростання обсягів міжнародної торгівлі послугами та глобальну тенденцію сервісизації світової економіки. Міжнародна торгівля послугами виявилася більш чутливою до впливу глобальних та геополітичних чинників, оскільки внаслідок обмежень ділової активності, запроваджених з метою протидії поширенню пандемії COVID-19, відбулося істотне зниження світового експорту послуг у 2020 р. Водночас, сфера послуг також має хороший потенціал для відновлення після економічних криз, що підтверджується істотним зростанням міжнародної торгівлі послугами у 2021 р. до обсягів, які за окремими секторами досягли або перевищили рівень 2019 р. У структурі світового експорту послуг переважають подорожі, транспортні та телекомунікаційні послуги, а найбільша частка усієї міжнародної торгівлі послугами зосереджена у високорозвинених країнах.

2. Теоретичні та емпіричні дослідження провідних вчених доводять, що зовнішня торгівля послугами має переважно позитивний вплив на економічне зростання високорозвинених країн, а також є важливим потенціалом економічного розвитку країн, що розвиваються. Істотний вплив торгівлі послугами на економічне зростання країн обумовлений тим, що сектор послуг є

найбільшим чинником економічної активності та зайнятості та містить більше підприємств, включаючи малий і середній бізнес, ніж будь-який інший сегмент економіки в більшості країн. Торгівля послугами та політика щодо торгівлі послугами зараз відіграють усе більш важливу роль у світовій економіці, зокрема через їхній вплив на прямі іноземні інвестиції, продуктивність усієї економіки, зв'язок, конкурентоспроможність виробництва та експорт. Отже, торгівля послугами, які супроводжують торгівлю товарами з високою доданою вартістю, обумовлює важливість послуг для країн на всіх рівнях розвитку. У цьому контексті політика торгівлі послугами є ключовою складовою зовнішньоторговельної стратегії держави в частині досягнення диверсифікації економіки та торговельного обміну.

3. З метою дослідження основних тенденцій зовнішньої торгівлі послугами та їх впливу на економіку країни доцільно застосовувати комплексну методику, яка включає неформалізовані та формалізовані методичні підходи. Для оцінки основних характеристик зовнішньої торгівлі послугами на основі аналізу статистичних даних доцільно застосовувати описовий підхід, а для визначення найбільш вагомих послуг у зовнішній торгівлі використовується структурний аналіз. З метою визначення впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання доцільно застосувати кореляційно-регресійний аналіз, де в якості залежної змінної використаємо показники, що характеризують ВВП країни (обсяг ВВП у фактичних цінах; ВВП у розрахунку на одного мешканця; індекс ВВП), а в якості незалежних змінних – загальні обсяги експорту та імпорту послуг, а також обсяги торгівлі окремими видами послуг (транспортними, туристичними, фінансовими, комунікаційними, будівельними, комп'ютерними та інформаційними).

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПОСЛУГАМИ

2.1. Кількісні та якісні характеристики зовнішньої торгівлі України послугами

Зовнішня торгівля України послугами, як і торгівля товарами, розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а тому динаміка експорту та імпорту послуг характеризується певними коливаннями, що обумовлено геополітичними викликами та реалізацією загроз глобального характеру. Хоча основу зовнішньої торгівлі України складають товари, а послуги не перевищують 25% торговельного обороту нашої країни, ця складова міжнародних відносин є важливою з точки зору побудови постіндустріального суспільства. У 2022 р. частка послуг у загальних обсягах експорту України становила 17,2% і була на 1,38 процентних пункти (п. п.) більшою порівняно з 2021 р. Водночас, спостерігалось зменшення частки послуг в імпорті з 9,9% у 2021 р. до 5,2% у 2022 р.

Загалом, у довгостроковому періоді відбулося зменшення обсягів торгівлі України послугами. Експорт послуг зменшився з 11,9 млрд дол. США у 2010 р. до 9,2 млрд дол. США у 2022 р. або на 23,2%, а імпорт за відповідний період зменшився з 5,4 млрд дол. США до 3,0 млрд дол. США або на 44,4%. Водночас, звернемо увагу, що на відміну від зовнішньої торгівлі товарами, в Україні упродовж усього досліджуваного періоду спостерігалось додатнє сальдо зовнішньої торгівлі послугами (рис. 2.1). Внаслідок скорочення обсягів експорту та імпорту сальдо зменшилося неістотно - з 6,5 млрд дол. США у 2010 р. до 6,1 млрд дол. США у 2022 р., що обумовлено швидшими (майже вдвічі) темпами зниження імпорту послуг порівняно з темпами зниження експорту.

Як вже зазначалося, динаміка експорту та імпорту послуг характеризується зниженням обсягів в кризові періоди, які обумовлені переважно впливом зовнішніх чинників. Насамперед, у 2010 р. обсяги зовнішньої торгівлі є значно меншими, порівняно з наступними роками (2011-

2013 рр.), що відображає негативні наслідки впливу фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Після незначного відновлення обсягів торгівлі послугами, у 2014 р. відбулося істотне їхнє зниження внаслідок початку воєнних дій на Донбасі та анексії Росією Кримського півострова, що призвело до значного зменшення обсягів промислового виробництва, втрати частини економічного потенціалу та скорочення сфери послуг, а у 2015 р. відбулося подальше скорочення обсягів експорту (на 31,6% порівняно з 2013 р.) та імпорту (на 26,6% порівняно з 2013 р.). Порівнюючи динаміку зовнішньої торгівлі послугами з торгівлею товарами у цей період, значимо, що торгівля товарами виявилася більш чутливою до наслідків військових дій на сході України та окупації АР Крим, оскільки обсяги експорту товарів за аналогічний період зменшилися на 39,8%, а імпорту – на 52,3% відповідно.

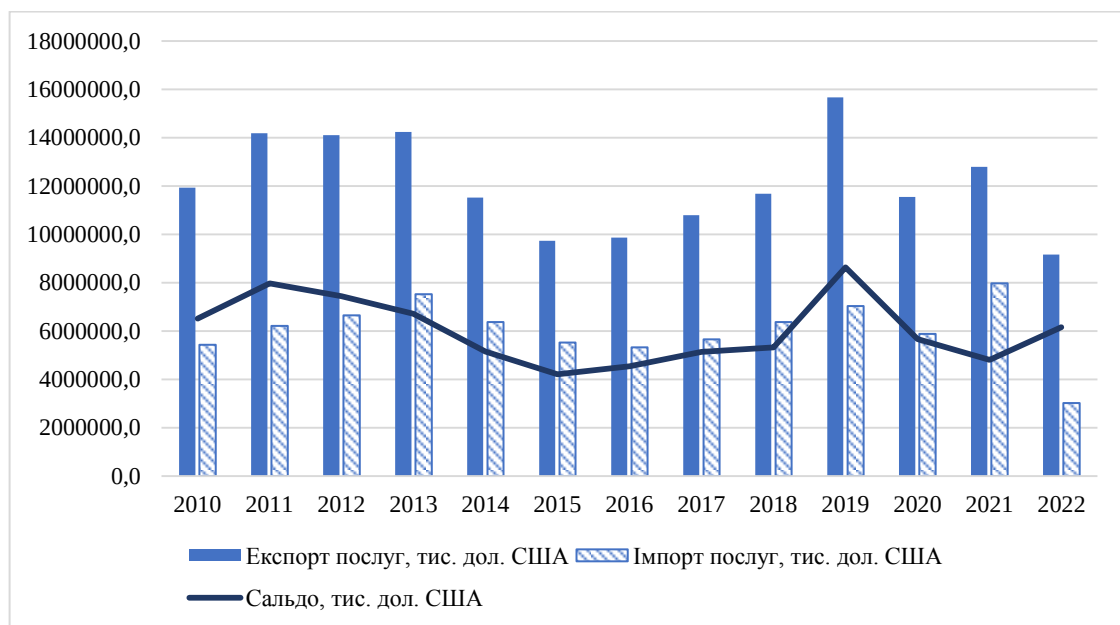

Рис. 2.1. Динаміка основних показників зовнішньої торгівлі України послугами у 2010-2022 рр.

Джерело: побудовано за даними [43]

Пандемія коронавірусу COVID-19 та запровадження обмежень для протидії її поширенню стали глобальним фактором зниження ділової активності, виробництва та міжнародної торгівлі послугами. Під впливом

пандемії позитивна динаміка зовнішньої торгівлі України послугами, яка спостерігалася у 2017-2019 рр., була перервана у 2020 р., що проявилася як зниження обсягів експорту послуг на 26,2% та обсягів імпорту на 16,4% порівняно з 2019 р. При цьому зауважимо, що торгівля послугами більше постраждала від обмежень, запроваджених в умовах пандемії, порівняно з торгівлею товарами, яка характеризувалася зниженням експорту товарів у 2020 р. на 1,7% та обсягів імпорту на 10,6% порівняно з 2019 р.

У 2021 р. спостерігалася поступове відновлення зовнішньої торгівлі послугами відносно 2020 р. Так, за рік обсяги експорту збільшилися з 11,5 млрд дол. США до 12,8 млрд дол. США або на 10,7%, а імпорт послуг – з 5,9 млрд дол. США до 7,9 млрд дол. США або на 35,7%. Проте, після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, зовнішня торгівля послугами знову зазнала істотного скорочення. У 2022 р. експорт послуг зменшився на 28,3%, а імпорт – на 62,2% порівняно з 2021 р.

Причинно-наслідкові зв'язки між зменшенням обсягів зовнішньої торгівлі послугами та повномасштабним вторгненням російських військ в Україну відображаються й у зміні обсягів експорту та імпорту за регіонами у 2022 р. порівняно з 2021 р. Найбільших втрат зазнала зовнішня торгівля послугами в регіонах України, де відбувалися або й надалі проходять активні бойові дії, а також регіонів, що знаходяться під тимчасовою окупацією ворога.

Експорт послуг з Донецької області за рік повномасштабної війни зменшився на 84,3% порівняно з аналогічним періодом 2021 р., у Луганській області – на 95,9%, у Херсонській – на 88,8%, у Миколаївській – на 70%, у Харківській – на 45%, у Сумській – на 45,9%, у Чернігівській – на 30,1% (рис. 2.2). Також відбулося істотне скорочення обсягів імпорту в цих регіонах: у Донецькій області – на 80,2%, у Харківській – на 77,5%, у Чернігівській – на 68,5%, у Сумській – на 50%.

Водночас, для низки регіонів України, попри зростання ризиків і загроз для економіки в умовах воєнного часу, характерною була позитивна динаміка обсягів зовнішньої торгівлі послугами у 2022 р. порівняно з 2021 р. Найбільший

приріст експорту послуг за цей рік спостерігався у Чернівецькій області (+56,9%), порівняно менше зростання - у Волинській (+11,7%), Рівненській (+8,8%), Хмельницькій (+8,0%) та Черкаській (+7,9%) областях. При цьому, в цих регіонах відбувалося зниження обсягів імпорту: у Чернівецькій області – на 42,2%, у Волинській – на 9,5%, Рівненській – на 19,5%, Хмельницькій – на 11,6% та Черкаській – на 37,1%. Водночас, за цей період обсяги імпорту послуг збільшилися у Вінницькій (на 83,1%), Львівській (на 12,3%) і Тернопільській (на 60,7%) областях. Статистичні дані про обсяги імпорту послуг у Луганській та Херсонській областях є конфіденційною інформацією і не публікуються Державною службою статистики України.

Таким чином, нижчі темпи зростання обсягів імпорту та істотне їх зниження поряд з відносно повільнішим скороченням експорту у більшості регіонів України у 2022 р. обумовили додатне сальдо зовнішньої торгівлі послугами в регіонах України, за винятком Дніпропетровської (-7,2 млн дол. США), Донецької (-5,8 млн дол. США) та Полтавської (-31,3 млн дол. США) областей.

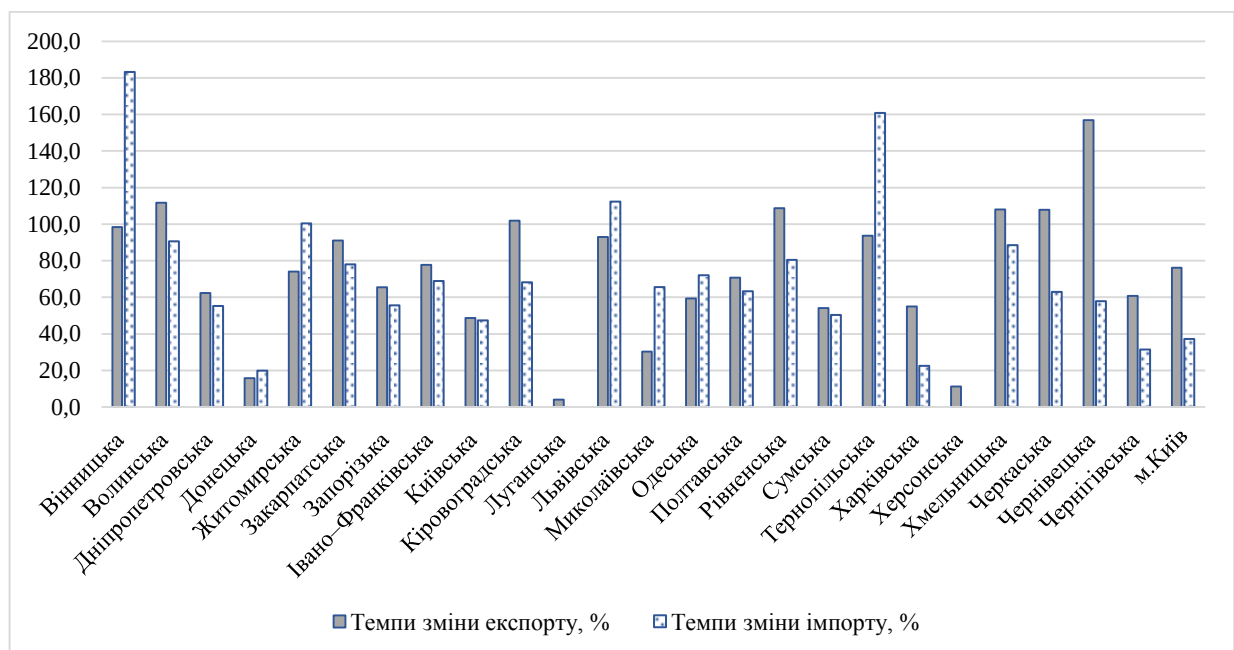

Рис. 2.2. Зміна обсягів експорту та імпорту послуг за регіонами України у 2022 р. порівняно з 2021 р.

Джерело: побудовано за [44]

Для дослідження якісних характеристик зовнішньої торгівлі послугами необхідно використати структурний аналіз експорту та імпорту, а також виявити основні тенденції структурних змін. Особливості структури зовнішньої торгівлі України послугами доцільно аналізувати в двох аспектах: географічна структура експорту та імпорту послуг; структура експорту та імпорту послуг за видами.

Торгівля послугами України ведеться з понад 170 країнами світу. Основні експортні ринки України у торгівлі послугами у 2019-2021 рр. були зосереджені в країнах ЄС, Російській Федерації, США, Швейцарії та ін. (рис. 2.3). Країни Європейського Союзу є найбільшими партнерами у торгівлі послугами, їхня частка в експорті у 2021 р. становила 35,1%, а в імпорті – 40,5%. Також істотна частка належала США (14,5% та 10,3% відповідно), Росії (14,7% та 2,3%) та Швейцарії (8,8% та 3,6%).

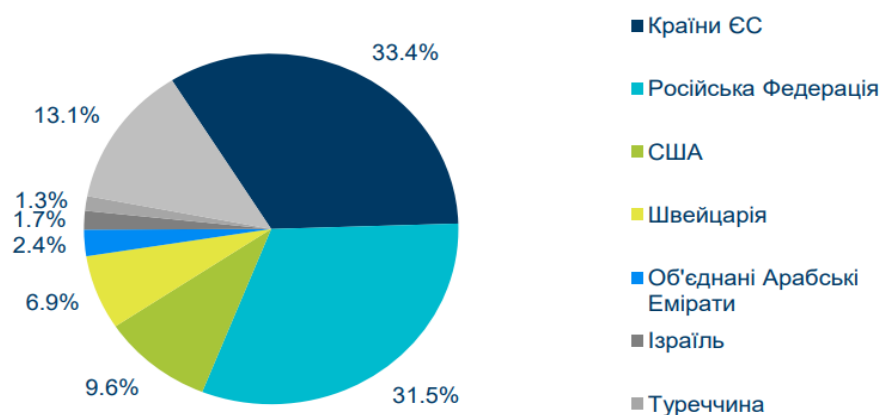

Рис. 2.3. Основні експортні ринки України у торгівлі послугами у 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано за [45]

У торгівлі послугами одним з головних чинників є географічна наближеність країн-партнерів, тому важливим напрямом дослідження є динаміка експорту та імпорту послуг України з країнами ЄС. Упродовж 2013-2021 рр. відбулися істотні зміни в обсягах експорту та імпорту, а також збалансованості торгівлі України послугами з країнами ЄС. Зокрема, у 2013 р. імпорт послуг становив 4,21 млрд дол. США і незначно перевищував експорт (4,19 млрд дол. США), що обумовлювало від'ємне сальдо торгівлі (рис. 2.4). Внаслідок анексії Росією Криму та початку воєнних дій на Донбасі, з 2014 р.

відбулося зниження обсягів торгівлі України послугами з країнами ЄС: у 2015 р. обсяги експорту зменшилися на 30% порівняно з 2013 р., а імпорту – відповідно на 34,7%.

Виходу з кризової ситуації у торгівлі послугами сприяла «Поглиблена і всеосяжна зона вільної торгівлі України з ЄС», яка набула чинності 1 січня 2016 р., що сприяло поступовому відновленню насамперед обсягів експорту послуг та збільшенню позитивного сальдо зовнішньої торгівлі послугами України з ЄС. Як видно з рисунку, починаючи з 2016 р. обсяги експорту послуг до ЄС щороку збільшувалися і у 2019 р. експорт перевищив значення, яке спостерігалось у 2013 р. до початку економічної кризи 2015-2016 рр. Отже, з 2019 р. експорт послуг до ЄС упродовж трьох років знаходився на сталому рівні та на 53,8% перевищив значення 2015 р.

Водночас, звернемо увагу, що динаміка імпорту послуг дещо відрізнялася від зміни експорту. Після кризового зниження у 2015-2016 рр. відновлення імпорту послуг з країн ЄС до України відбувалося повільніше, ніж зростання обсягів експорту послуг до ЄС. Так, якщо обсяги експорту послуг у 2017 р. збільшилися на 15% порівняно з 2016 р., то імпорт збільшився лише на 4,5%. Проте, відносно повільніші темпи зростання імпорту послуг порівняно з їх експортом певною мірою позитивно вплинули на баланс торгівлі, про що свідчить збільшення додатнього сальдо у 2017-2021 рр.

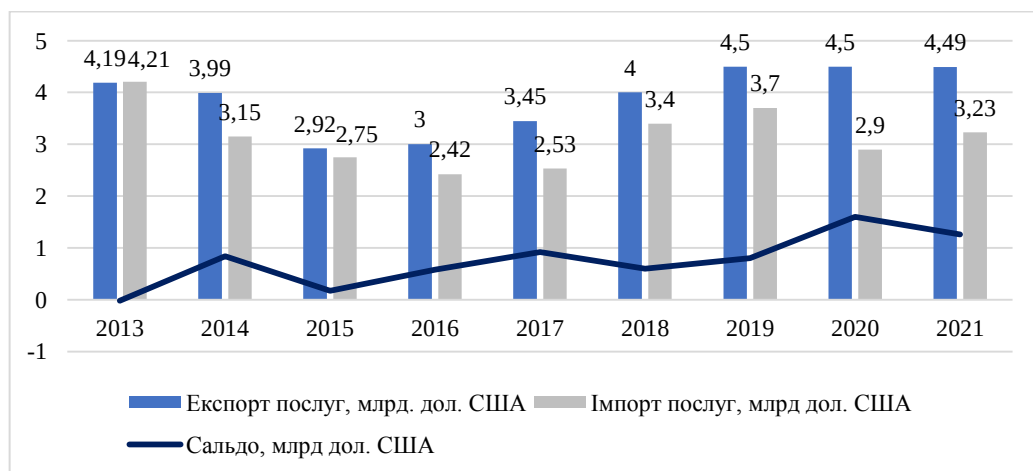

Рис. 2.4. Динаміка показників торгівлі України послугами з країнами ЄС у 2013-2021 рр.

Джерело: побудовано за даними [46]

Найбільшими експортними ринками у торгівлі послугами України з ЄС у 2021 р. були такі країни: Німеччина (16% від експорту послуг до ЄС), Польща (10,3%), Кіпр (8,8%), Нідерланди (7,2%) та низка країн, частка яких в експорті знаходилася на рівні 5,6% (Австрія, Мальта, Угорщина та Франція). Найбільші обсяги послуг у 2021 р. Україна імпортувала з Німеччини (14,2% від імпорту послуг з ЄС), Ірландії (11,6%), Кіпру (10,6%), Польщі (8,5%), Мальти (7,3%), а також з Бельгії та Франції (понад 5,5%).

У структурі експорту послуг з України у 2022 р. переважали послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, частка яких становила 40,5%, а обсяг їх експорту – 3712,9 млн дол. США, з яких 74,1% становили комп'ютерні послуги, 22,5% - інформаційні послуги, 3,4% - телекомунікаційні послуги. На другому місці були транспортні послуги, частка яких становила 32,3% експорту або 2963,2 млн дол. США, а у структурі яких переважали послуги автомобільного (13,7%), повітряного (12,6%) та морського (8,6%). Експорт ділових послуг у 2022 р. становив 1026,0 млн дол. США або 11,2% експорту, у структурі яких найбільшу частку займали професійні та консалтингові послуги (52,7%), наукові та технічні послуги (20,7%), послуги дослідження та розробки (9,6%).

У 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну відбулося істотне скорочення експорту послуг (рис. 2.5). Найбільше зменшилися обсяги експорту послуг, пов'язаних з подорожами (на 57,4%), транспортних послуг (на 36,4%) та ділових послуг (на 31,8%). Водночас, в умовах війни відбулося збільшення експорту фінансових послуг (+56,3%), телекомунікаційних послуг (+21,6%) та інформаційних послуг (8,9%).

Основною причиною скорочення обсягів експорту послуг з України є повномасштабні бойові дії, які по різному впливають на умови постачання послуг споживачам за кордоном. Зокрема, зменшення експорту транспортних послуг на 1694,3 млн дол. США, які є основними у забезпеченні торгівлі товарами, обумовлено погіршенням логістики доставки аграрної продукції та чорних металів внаслідок блокування російськими військами морських портів

України. Зниження експорту послуг, пов'язаних з подорожами, відбулося внаслідок зростання рівня небезпеки для життя та здоров'я відвідувачів України під час війни. Зменшення обсягів експорту комп'ютерних та ділових послуг обумовлене в основному виїздом працівників за кордон, погіршенням умов діяльності відповідних фахівців в Україні через руйнування інфраструктури, ракетні обстріли та часті припинення електропостачання, що призвело до припинення дії контрактів вітчизняних фірм з іноземними замовниками послуг.

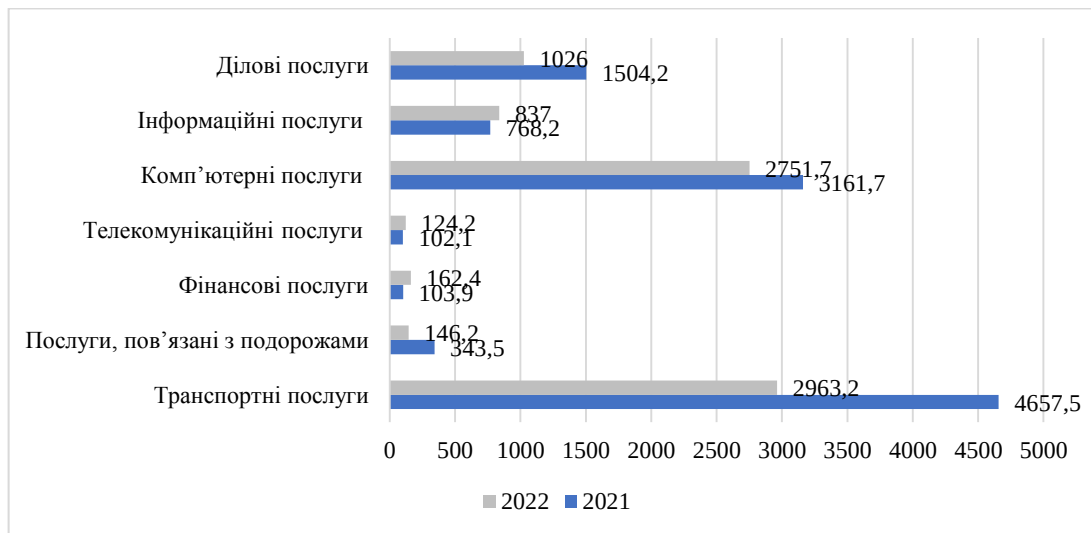

Рис. 2.5. Динаміка експорту основних видів послуг України у 2021-2022 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними [45; 47]

В імпорті послуг України у 2022 р. переважали транспортні послуги (34,5%), ділові послуги (17,8%), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (13,7%), фінансові послуги (12,2%). За рік війни відбулося зменшення обсягів імпорту за усіма основними видами послуг (рис. 2.6). Найбільшого скорочення зазнав імпорт послуг, пов'язаних з подорожами (на 88,2%), що обумовлене, насамперед, погіршенням фінансового забезпечення більшості домогосподарств внаслідок зменшення доходів в умовах війни, а також заборонаю виїзду за кордон чоловіків віком до 60 років під час воєнного стану.

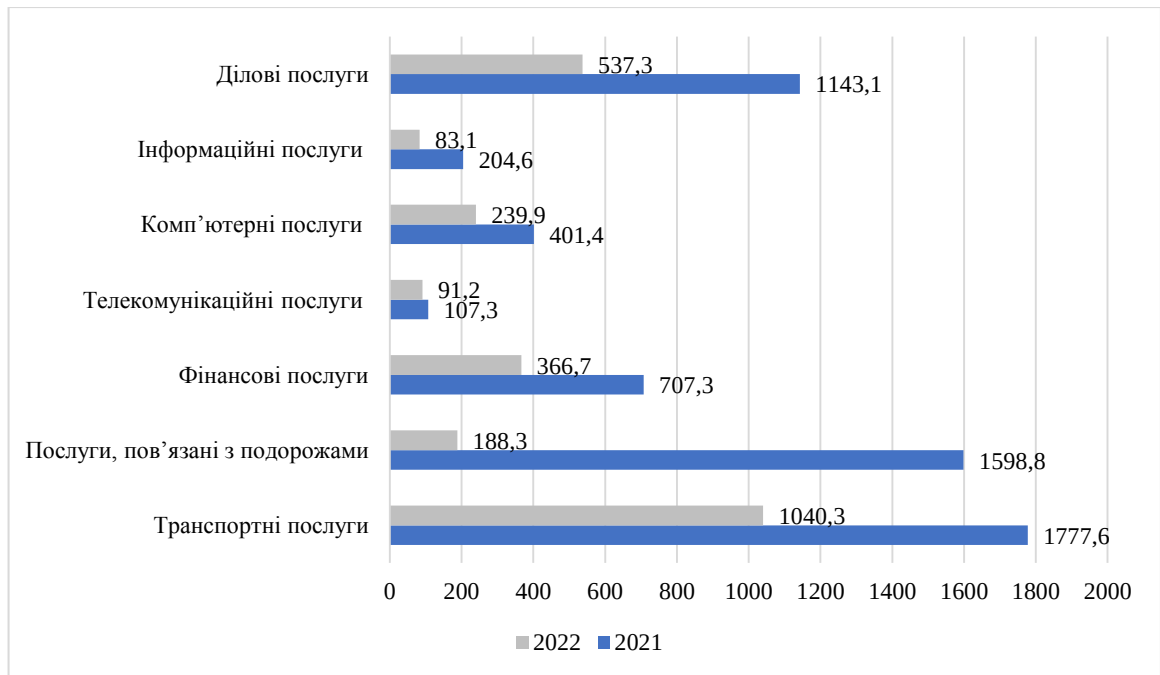

Рис. 2.6. Динаміка імпорту основних видів послуг України у 2021-2022 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними [45; 47]

Зменшення у 2022 р. обсягу імпорту інформаційних послуг (на 59,4%) та ділових послуг (на 53%) порівняно з 2021 р. обумовлено зниженням попиту на такі послуги в умовах війни через значне обмеження економічної діяльності. Також звернемо увагу на скорочення імпорту транспортних послуг (на 41,5%) за досліджуваний період, що відбулося внаслідок припинення або зменшення виробничої діяльності значної кількості підприємств, особливо в регіонах, які знаходяться в зоні бойових дій або територія яких є тимчасово окупованою, а також через значні порушення логістики постачання товарів. Зниження імпорту фінансових послуг на 48,2% пов'язане із низкою загроз, які виникли в умовах війни, та небажанням іноземних фінансових компаній ризикувати втратою капіталу в Україні.

2.2. Вплив динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України

Оцінку впливу динаміки та структури експорту та імпорту послуг на економічне зростання України проведемо із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу. Згідно методичного підходу до оцінки впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання, який ми обґрунтували у підрозділі 1.3, в якості залежних змінних у нашому дослідженні використаємо показники обсягу ВВП у фактичних цінах, обсяг ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс фізичного обсягу ВВП (додаток А, табл. А.1).

Незважаючи на стійку зростаючу тенденцію обсягу ВВП у фактичних цінах упродовж 2010-2022 рр. (рис. 2.7), динаміка індексів фізичного обсягу ВВП показує істотне зниження реального ВВП у кризові періоди (2014-2015 рр., 2020 р. та 2022 р.). Зміна показників економічного зростання України упродовж 2010-2022 рр. є подібною до динаміки показників зовнішньої торгівлі послугами за аналогічний період, як це показано на рис. 2.1, що дозволяє припустити наявність зв'язку між показниками ВВП та зміною обсягів експорту та імпорту послуг України відповідно до висновків зарубіжних і вітчизняних вчених, розглянутих у підрозділі 1.2.

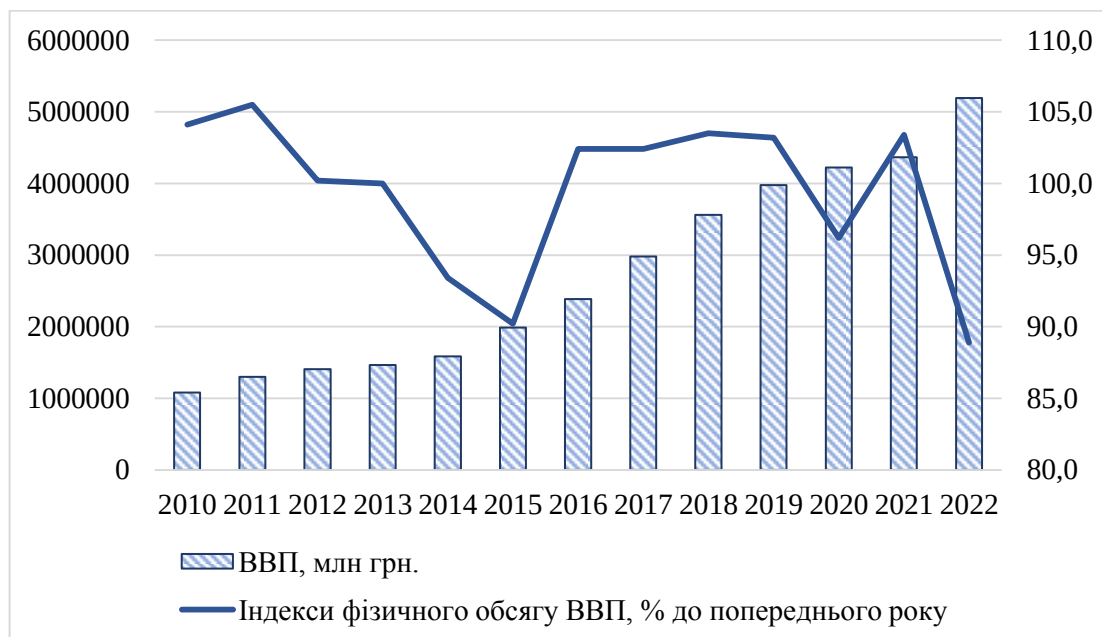

Рис. 2.7. Економічне зростання України у 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано за даними [48-50]

На першому етапі дослідження впливу динаміки зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України у якості незалежних змінних використаємо показники загальних обсягів експорту та імпорту послуг, а також за видами основних послуг. Перелік змінних, що описують динаміку експорту, включає основні види послуг, які кількісно переважають в загальних обсягах експорту (табл. 2.1). При цьому, звернемо увагу, що у нашому дослідженні ми будемо окремо враховувати, як незалежну змінну, телекомунікаційні послуги, комп'ютерні послуги та інформаційні послуги, які в сукупності у 2021-2022 рр. мали найбільшу частку в експорті послуг в результаті істотного (більше ніж удвічі) зростання експорту комп'ютерних послуг починаючи з 2016 р.

Таблиця 2.1

Значення незалежних змінних, що характеризують динаміку експорту послуг України у 2010-2022 рр., млн дол. США

	Експорт послуг	Транспортні послуги	Туристичні послуги	Фінансові послуги	Телекому- нікаційні послуги	Комп'ютерні послуги	Інформаційні послуги	Ділові послуги
Роки	<i>Export</i>	<i>Exp_TS</i>	<i>Exp_VS</i>	<i>Exp_FS</i>	<i>Exp_TKS</i>	<i>Exp_CS</i>	<i>Exp_IS</i>	<i>Exp_BS</i>
2010	11936,3	7662,8	253,0	476,7	319,2	255,3	97,6	1128,2
2011	14180,3	8848,1	301,9	312,2	339,2	382,2	139,3	1374,6
2012	14096,1	8287,1	392,5	248,3	326,5	646,8	140,1	1420,0
2013	14233,2	7981,8	358,1	337,8	344,6	931,5	201,1	1543,7
2014	11520,8	6101,9	228,0	222,1	370,3	1102,0	203,2	1250,4
2015	9736,6	5263,1	200,9	190,8	352,5	997,3	235,7	816,7
2016	9867,9	5300,5	205,2	83,1	253,8	1145,1	245,1	790,6
2017	10790,4	5861,4	242,7	150,2	190,5	1311,8	258,4	921,8
2018	11679,9	5851,4	298,8	149,5	157,7	1633,1	324,0	1060,7
2019	15660,8	9109,9	334,9	165,5	111,1	2044,6	420,1	1278,2
2020	11547,1	4988,4	263,4	129,5	93,5	2345,0	612,9	1256,7
2021	12785,6	4657,5	343,5	103,9	102,1	3161,7	768,2	1504,2
2022	9166,0	2963,2	146,2	162,4	124,2	2751,7	837,0	1026,0

Джерело: складено за даними [45; 47]

Для проведення регресійного аналізу впливу динаміки експорту послуг на економічне зростання, було проведено стандартизацію статистичних показників, що характеризують ВВП (табл. А.1) та експорт послуг України

(табл. 2.1), шляхом розрахунку натуральних логарифмів цих значень. В результаті регресійного аналізу було виявлено міцний безпосередній зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та обсягами експорту туристичних і ділових послуг, про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,993$). За нашими розрахунками, при збільшенні на 1% експорту туристичних послуг відбувалося збільшення ВВП у фактичних цінах на 0,379% за інших незмінних умов, а зростання експорту ділових послуг на 1% обумовлювало збільшення залежної змінної на 0,929% за інших незмінних умов (табл. 2.2). Зв'язок між залежною та незалежними змінними є дуже щільним, оскільки значення коефіцієнта детермінації є високим ($R^2=0,986$), тобто зміна ВВП у фактичних цінах на 98,6% залежить від зміни експорту туристичних та ділових послуг, і лише на 1,4% - визначається іншими факторами. Міцність зв'язку між залежною та незалежною змінною підтверджується розрахунковим значенням критерія Фішера, яке перевищує табличне значення.

Таблиця 2.2

Результати регресійного аналізу впливу динаміки експорту послуг на рівень економічного зростання України у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	13	13
Постійна величина	7,888*** (0,489)	20,163*** (2,104)
<i>Exp_VS</i>	0,379*** (0,080)	-
<i>Exp_TKS</i>	-	-1,046*** (0,346)
<i>Exp_BS</i>	0,929*** (0,059)	-0,512* (0,278)
R	0,993	0,945
R^2	0,986	0,893
F-критерій	F(3,9)=220,22	F(2,10)=41,800

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

В результаті дослідження виявлено обернену залежність зміни обсягу ВВП у розрахунку на одного мешканця від зміни обсягів експорту

телекомунікаційних послуг та ділових послуг. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є дуже міцним ($R=0,945$), а зміна ВВП на одного мешканця на 89,3% визначається зміною обсягів експорту телекомунікаційних та ділових послуг, про що свідчить значення коефіцієнта детермінації. При цьому звернемо увагу, що при збільшенні на 1% експорту телекомунікаційних послуг ВВП на одного мешканця зменшується на 1,046% при дуже низькому рівні статистичної помилки (менше 1%), рівень помилки при визначенні впливу експорту ділових послуг на залежну змінну є близько 10%.

В результаті регресійного аналізу не було виявлено статистично значущої залежності показників економічного зростання України від зміни: загального обсягу експорту послуг; експорту транспортних послуг; фінансових послуг; комп'ютерних послуг; інформаційних послуг.

Для визначення впливу обсягів імпорту послуг на економічне зростання України використаємо незалежні змінні, що включають загальні обсяги імпорту послуг та імпорт за видами послуг, які кількісно переважають в загальних обсягах імпорту послуг (табл. 2.3).

Для проведення регресійного аналізу за статистичними даними про обсяги імпорту послуг Україною та імпорту за основними видами послуг (табл. 2.3) було розраховано натуральні логарифми. Результати лінійної регресії дозволяють стверджувати про наявність міцного ($R=0,854$) оберненого зв'язку між обсягами ВВП у розрахунку на одного мешканця та зміною обсягів імпорту телекомунікаційних послуг та прямого зв'язку між залежною змінною та імпортом комп'ютерних послуг:

$$GDP_{pc} = 7,151 - Im_TKS \cdot 0,636 + 1,276 \cdot Im_CS. \quad (2.1)$$

За нашими розрахунками, при збільшенні на 1% імпорту телекомунікаційних послуг у 2010-2022 р. відбувалося зменшення ВВП України у розрахунку на одного мешканця на 0,636% за інших незмінних умов (рівняння 2.1). Водночас, більш істотний вплив спостерігався від зростання обсягів імпорту комп'ютерних послуг на 1%, що сприяло збільшенню залежної змінної на 1,276%. Статистична помилка оцінки взаємозв'язку між залежною

змінною та обсягами імпорту телекомунікаційних послуг не перевищує 5%, а помилка оцінки взаємозв'язку між залежною змінною та обсягами імпорту комп'ютерних послуг – є меншою 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Таблиця 2.3

Значення незалежних змінних, що характеризують динаміку імпорту послуг
України у 2010-2022 рр., млн дол. США

	Імпорт послуг	Транспортні послуги	Туристичні послуги	Фінансові послуги	Телекому-нікаційні послуги	Комп'ютерні послуги	Інформаційні послуги	Ділові послуги
Роки	<i>Import</i>	<i>TS</i>	<i>VS</i>	<i>FS</i>	<i>TKS</i>	<i>CS</i>	<i>IS</i>	<i>BS</i>
2010	5421,6	1164,9	346,7	1085,4	121,6	139,8	39,3	1019,3
2011	6214,2	1581,5	460,5	955,2	140,7	177,4	64,9	1180,1
2012	6650,1	1713,4	569,2	951,6	147,8	196,3	112,0	1083,5
2013	7523,0	1689,7	678,9	1009,7	316,9	277,6	102,1	1415,9
2014	6373,1	1376,5	681,0	800,3	211,4	217,3	83,3	993,9
2015	5523,0	1153,3	597,6	874,7	277,0	192,2	79,1	719,2
2016	5326,5	989,3	603,2	561,1	150,2	187,9	82,2	813,5
2017	5652,1	1213,0	794,9	600,5	135,1	200,2	88,6	828,2
2018	6361,8	1464,8	990,4	529,9	112,6	251,6	108,1	1387,3
2019	7027,1	1559,1	1299,3	580,4	97,4	300,9	132,9	1359,1
2020	5876,5	1061,0	702,9	635,5	85,9	330,9	145,1	993,6
2021	7976,4	1777,6	1598,8	707,3	107,3	401,4	204,6	1143,1
2022	3015,1	1040,3	188,3	366,7	91,2	239,9	83,1	537,3

Джерело: складено за даними [45; 47]

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,729$) свідчить про те, що динаміка ВВП на одного мешканця майже на 73% була обумовлена саме зміною імпорту телекомунікаційних та комп'ютерних послуг, а на 27% - залежала від інших факторів. Зв'язок між залежною та незалежною змінними є щільний, що підтверджується розрахунковим значенням критерію Фішера ($F(2,10)=13,518$), яке перевищує його табличне значення.

У результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною загальних обсягів імпорту послуг, а також обсягів імпорту за основними видами послуг. Також не

виявлено залежності ВВП у розрахунку на одного мешканця від загальних обсягів імпорту послуг та від імпорту транспортних, туристичних, фінансових, інформаційних, ділових послуг. За нашими розрахунками відсутня статистично значима залежність індексу ВВП України від зміни загальних обсягів імпорту послуг та обсягів імпорту за основними видами послуг.

На другому етапі нашого дослідження проведемо регресійний аналіз впливу структурних змін в зовнішній торгівлі послугами на економічне зростання України за період 2010-2022 рр. У якості залежної змінної почергово використаємо показники обсягу ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індекс фізичного обсягу ВВП, подані у табл. А.1 (додаток А). Набір незалежних змінних складається з показників частки основних видів послуг у загальних обсягах експорту послуг та частки основних видів послуг в загальних обсягах імпорту послуг України.

Для найбільш важливих видів послуг в експорті України (табл. 2.1) розрахуємо їхню частку у загальних обсягах експорту послуг, що буде використано в регресійному аналізі в якості незалежних змінних (табл. 2.4). Упродовж досліджуваного періоду найвищою була частка транспортних послуг у загальних обсягах експорту послуг України, але відбулося істотне зменшення цього показника - з 64,2% у 2010 р. до 32,3% у 2022 р. Водночас, частка комп'ютерних послуг збільшилася майже у 15 разів – з 2,1% у 2010 р. до 30% у 2022 р. Частка ділових послуг залишалася відносно стабільною упродовж досліджуваного періоду, відбулося незначне зростання цього показника з 9,5% до 11,2%. Отже, частки зазначених видів послуг в експорті послуг України дозволяє припустити існування істотного взаємозв'язку між їхньою динамікою та економічним зростанням України упродовж 2010-2022 рр. Частка інформаційних послуг збільшилася з 0,8% до 9,1%, але не перевищує 10%. Також невисокою залишається частка в експорті таких послуг, як туристичні, фінансові, телекомунікаційні. Тому вплив зазначених видів послуг на економічне зростання може виявитися не значним, але перевірка висловлених припущень потребує проведення регресійного аналізу.

Таблиця 2.4

Значення незалежних змінних, що характеризують частку основних послуг в експорті послуг України у 2010-2022 рр., млн дол. США

	Транспортні послуги	Туристичні послуги	Фінансові послуги	Телекому- нікаційні послуги	Комп'ютерні послуги	Інформаційні послуги	Ділові послуги
Роки	<i>Sh_TS_exp</i>	<i>Sh_VS_exp</i>	<i>Sh_FS_exp</i>	<i>Sh_TKS_exp</i>	<i>Sh_CS_exp</i>	<i>Sh_IS_exp</i>	<i>Sh_BS_exp</i>
2010	64,2	2,1	4,0	2,7	2,1	0,8	9,5
2011	62,4	2,1	2,2	2,4	2,7	1,0	9,7
2012	58,8	2,8	1,8	2,3	4,6	1,0	10,1
2013	56,1	2,5	2,4	2,4	6,5	1,4	10,8
2014	53,0	2,0	1,9	3,2	9,6	1,8	10,9
2015	54,1	2,1	2,0	3,6	10,2	2,4	8,4
2016	53,7	2,1	0,8	2,6	11,6	2,5	8,0
2017	54,3	2,2	1,4	1,8	12,2	2,4	8,5
2018	50,1	2,6	1,3	1,4	14,0	2,8	9,1
2019	58,2	2,1	1,1	0,7	13,1	2,7	8,2
2020	43,2	2,3	1,1	0,8	20,3	5,3	10,9
2021	36,4	2,7	0,8	0,8	24,7	6,0	11,8
2022	32,3	1,6	1,8	1,4	30,0	9,1	11,2

Джерело: розраховано автором за даними [45; 47]

Після логарифмування статистичних даних залежної та незалежних змінних було проведено регресійний аналіз, у результаті якого виявлено міцний зв'язок ($R=0,997$) між обсягом ВВП у розрахунку на одного мешканця України та зміною в експорті послуг частки транспортних послуг, телекомунікаційних послуг, комп'ютерних послуг та ділових послуг:

$$GDP_{pc} = 18,062 - 1,22 \cdot Sh_{TS_exp} - 0,45 \cdot Sh_{TKS_exp} + 0,28 \cdot Sh_{CS_exp} - 1,18 \cdot Sh_{BS_exp}. \quad (2.2)$$

Таким чином, за існуючих умов та обсягів торгівлі послугами, зростання частки транспортних, телекомунікаційних та ділових послуг в експорті негативно впливає на обсяги ВВП у розрахунку на одного мешканця. Збільшення на 1% частки транспортних послуг в експорті у 2010-2022 рр. призводило до зниження залежної змінної на 1,22% за інших рівних умов (рівняння 2.2), тобто фактично стримувало економічне зростання в країні.

Зростання частки телекомунікаційних послуг в експорті на 1% обумовлювало зниження залежної змінної на 0,45% за інших незмінних умов. Найбільший негативний вплив на ВВП у розрахунку на одного мешканця здійснювало зростання частки ділових послуг в експорті: при збільшенні на 1% незалежної змінної залежна змінна зменшувалася на 1,18% за інших рівних умов. І лише зміна частки комп'ютерних послуг в експорті здійснювала позитивний вплив на ВВП у розрахунку на одного мешканця: зростання на 1% незалежної змінної сприяло збільшенню залежної змінної на 0,28%.

Усі показники регресії підтверджують високу статистичну значимість отриманих результатів. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,994$) свідчить про те, що зміна ВВП у розрахунку на одного мешканця на 99,4% обумовлена зміною часток транспортних, телекомунікаційних, комп'ютерних та ділових послуг в експорті, і лише на 0,6% - впливом інших чинників. Статистична помилка регресійної моделі не перевищувала 1%. Розрахункове значення критерія Фішера істотно перевищує його табличне значення ($F(4,8)=353,69$), що вказує на щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними.

Водночас, в результаті дослідження не виявлено статистично значимого зв'язку між ВВП на одного мешканця та часткою в експорті таких послуг, як туристичні, фінансові та інформаційні. Також, за нашими розрахунками, відсутній статистично значущий зв'язок між частками основних послуг в експорті послуг України і обсягами ВВП у фактичних цінах та індексом ВВП, як залежними змінними.

Залежні змінні, які характеризують структурні зрушення в імпорті послуг України за досліджуваний період, визначаються частками в імпорті основних видів послуг, кожна з яких перевищує 10% загального обсягу імпорту послуг (табл. 2.5). При цьому звернемо увагу, що частка туристичних послуг у 2022 р. становила 6,2%, проте у 2014-2021 рр. цей показник був більшим за 10%, тому цей вид послуг ми врахували у нашому дослідженні. Група телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг у 2022 р. становила 13,8% від загального обсягу імпорту послуг, проте, ґрунтуючись на

методичних підходах провідних вчених щодо дослідження впливу цих видів послуг на економічне зростання, ми розділили цю групу послуг на три види послуг, частка кожної з яких буде характеризувати окрему незалежну змінну.

Таблиця 2.5

Значення незалежних змінних, що характеризують частку основних послуг в імпорті послуг України у 2010-2022 рр., млн дол. США

	Транспортні послуги	Туристичні послуги	Фінансові послуги	Телекому- нікаційні послуги	Комп'ютерні послуги	Інформаційні послуги	Ділові послуги
Роки	<i>Sh_TS_imp</i>	<i>Sh_VS_imp</i>	<i>Sh_FS_imp</i>	<i>Sh_TKS_imp</i>	<i>Sh_CS_imp</i>	<i>Sh_IS_imp</i>	<i>Sh_BS_imp</i>
2010	21,5	6,4	20,0	2,2	2,6	0,7	18,8
2011	25,4	7,4	15,4	2,3	2,9	1,0	19,0
2012	25,7	8,6	14,3	2,2	3,0	1,7	16,3
2013	22,5	9,0	13,4	4,2	3,7	1,4	18,8
2014	21,6	10,7	12,6	3,3	3,4	1,3	15,6
2015	20,8	10,8	15,8	5,0	3,5	1,4	13,0
2016	18,5	11,3	10,5	2,8	3,5	1,5	15,3
2017	21,4	14,1	10,6	2,4	3,5	1,6	14,7
2018	23,0	15,6	8,3	1,8	4,0	1,7	21,8
2019	22,2	18,5	8,3	1,4	4,3	1,9	19,3
2020	18,1	12,0	10,8	1,5	5,6	2,5	16,9
2021	22,3	20,0	8,9	1,3	5,0	2,6	14,3
2022	34,5	6,2	12,2	3,0	8,0	2,8	17,8

Джерело: складено за даними [45; 47]

Для проведення регресійного аналізу за статистичними даними про частки основних видів послуг в загальних обсягах імпорту України (табл. 2.5) було розраховано натуральні логарифми. Побудова моделі лінійної регресії дозволила виявити істотний ($R=0,731$) обернений зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною часток туристичних послуг та телекомунікаційних послуг в загальних обсягах імпорту послуг (табл. 2.6). Збільшення частки туристичних послуг в імпорті на 1% обумовлювало зниження обсягу ВВП на 0,455% за інших рівних умов. Вплив частки телекомунікаційних послуг в імпорті на ВВП також був негативним: при зростанні незалежної змінної на 1% відбувалося зниження обсягів ВВП на 0,330% за інших рівних умов. Зміна

обсягів ВВП України упродовж 2010-2022 рр. на 53,4% пояснюється зміною часток туристичних послуг і телекомунікаційних послуг в загальних обсягах імпорту. Зв'язок залежної та незалежних змінних є не щільним, про що свідчить низьке значення критерію Фішера. Водночас, рівень статистичної помилки не перевищує 5%, тому результати регресії є прийнятними. При цьому вплив зміни часток транспортних, фінансових, комп'ютерних, інформаційних та ділових послуг в імпорті, на обсяги ВВП у фактичних цінах виявився статистично не значимим.

Таблиця 2.6

Результати регресійного аналізу впливу часток основних послуг в імпорті на рівень економічного зростання України у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	13	13	13
Постійна величина	8,358*** (2,066)	13,057*** (1,901)	4,665*** (0,033)
<i>Sh_VS_imp</i>	-0,455** (0,182)	1,010*** (0,130)	-
<i>Sh_TKS_imp</i>	-0,330** (0,143)	-	-0,076** (0,034)
<i>Sh_CS_imp</i>	-	1,212*** (0,148)	-
R	0,731	0,986	0,555
R ²	0,534	0,973	0,308
F-критерій	F(3,9)=3,444	F(3,9)=109,50	F(1,11)=4,912

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

У результаті регресійного аналізу також виявлено міцний прямий зв'язок ($R=0,986$) між обсягом ВВП у розрахунку на одного мешканця України та зміною в імпорті послуг частки туристичних послуг та комп'ютерних послуг. Збільшення на 1% частки туристичних послуг в імпорті забезпечувало зростання залежної змінної на 1,01% за інших рівних умов, а збільшення частки комп'ютерних послуг в імпорті на 1% - зростання залежної змінної на 1,212% за інших незмінних умов. Показники регресії підтверджують високу

статистичну значимість отриманих результатів. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,973$) свідчить про те, що зміна ВВП у розрахунку на одного мешканця на 97,3% обумовлена зміною часток туристичних та комп'ютерних послуг в імпорті, і лише на 2,7% - впливом інших чинників. Статистична помилка регресійної моделі не перевищувала 1%. Розрахункове значення критерія Фішера істотно перевищує його табличне значення ($F(3,9)=109,5$), що вказує на щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. В результаті дослідження не виявлено статистично значимого взаємозв'язку ВВП у розрахунку на одного мешканця та зміною часток транспортних, телекомунікаційних, фінансових, інформаційних та ділових послуг в імпорті.

Залежність індексу фізичного обсягу ВВП від є обернено пропорційною до зміни частки телекомунікаційних послуг в імпорті. Проте, зв'язок між залежною та незалежною змінною є слабким ($R=0,555$), а щільність взаємозв'язку є не високою, оскільки розрахункове значення критерія Фішера не істотно перевищує його табличне значення. Зміна індексу ВВП лише на 30,8% пояснюється зміною частки телекомунікаційних послуг в імпорті. При цьому рівень статистичної помилки не перевищує 5%, що свідчить про статистичну значущість отриманих результатів. Водночас, вплив зміни часток транспортних, туристичних, фінансових, інформаційних та ділових послуг в імпорті на зміну індексу ВВП виявився статистично не значущим.

Результати регресійного аналізу вказують на неоднозначний вплив зовнішньої торгівлі України послугами упродовж 2010-2022 рр., оскільки позитивний вплив на економічне зростання забезпечувала торгівля лише деякими видами послуг. Зокрема, вагомий позитивний вплив на економічне зростання України здійснювався завдяки зміні обсягів експорту туристичних та ділових послуг, а також зміні обсягів імпорту комп'ютерних послуг. Результати аналізу впливу структурних змін у зовнішній торгівлі послугами на економічне зростання України виявили позитивний вплив зміни частки комп'ютерних послуг в експорті, а також частки туристичних та комп'ютерних послуг в імпорті. Зміна часток усіх інших основних видів послуг в експорті та імпорті

здійснювала негативний вплив на економічне зростання країни, або статистично значущий вплив не спостерігався.

2.3. Загрози розвиткові зовнішньої торгівлі послугами в умовах глобальних викликів

Упродовж 2010-2022 рр. зовнішня торгівля України розвивалася під впливом низки глобальних факторів, серед яких найбільш істотними виявилися порушення Російською Федерацією суверенітету і цілісності нашої держави у 2014 р. (окупація частини Донецької та Луганської областей, анексія Криму), пандемія COVID-19 у 2019-2021 рр., повномасштабне вторгнення російських військ в Україну у 2022 р. (окупація частини Харківської, Запорізької, Херсонської областей, подальша окупація Донбасу, руйнування промислової та енергетичної інфраструктури).

Як було показано у підрозділі 2.1, упродовж 2020-2022 рр. внаслідок впливу зовнішніх чинників відбулося істотне скорочення обсягів експорту та імпорту послуг України. Зменшення вартості експорту послуг на 26% за цей період відбулося в основному за рахунок скорочення експорту транспортних (на 40,6%), туристичних (на 44,5%) та ділових (на 18,4%) послуг. Найістотніше зменшення експорту зазначених видів послуг спостерігалось саме у 2022 р. внаслідок початку повномасштабної війни. Імпорт послуг зазнав ще більшого скорочення, порівняно з експортом. Вартість імпорту послуг у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшилася на 48,7%. Найбільші скорочення обсягів імпорту за цей період спостерігалися за такими видами послуг, як туристичні (-73,2%), ділові (-45,9%), інформаційні (42,9%) та фінансові (42,3%).

Під впливом зовнішніх загроз загострилися внутрішні проблеми, що характеризували сферу послуг в Україні і відображали особливості національного процесу сервісизації економіки. За результатами нашого дослідження не було виявлено впливу загального обсягу експорту послуг на показники економічного зростання України. Це обумовлено тим, що сфера послуг не набула високого розвитку в нашій країні, що загалом є притаманним

постіндустріальним економікам, де значна частина зайнятого населення зосереджена саме в сфері послуг. Основною причиною цієї проблеми є переважання сировинних і низькотехнологічних галузей економіки у структурі промислового виробництва, оскільки сфера послуг зміцнюється в тих країнах, де розвиваються наукомісткі галузі та інноваційні підприємства. Так, Брензович К. звертає увагу, що «передумовою для зростання частки послуг у ВВП та структурі зайнятих має бути активний розвиток високотехнологічної промисловості і, як наслідок, вивільнення робочої сили, що може бути задіяна в сфері послуг» [51, с. 269]. В Україні переміщення трудових ресурсів у сферу послуг відбувається в основному в результаті ринкових трансформацій та економічних криз.

Низка загроз, які впливають на сферу послуг, значною мірою обумовлені застарілою інфраструктурною базою, що призводить до збереження асиметрії у структурі послуг та переважанні матеріальних послуг (транспортних, фінансових) над наукомісткими послугами, де створюється вища додана вартість (комп'ютерні, ділові, науково-технічні послуги) і торгівля якими забезпечує економічне зростання розвинених країн. Крім цього, за даними опитування підприємств сфери послуг, проведеного Державною службою статистики, для більшості суб'єктів господарювання основними факторами, які стримували їхню діяльність у 2022 р., були недостатній попит на послуги та фінансові обмеження (рис. 2.8).

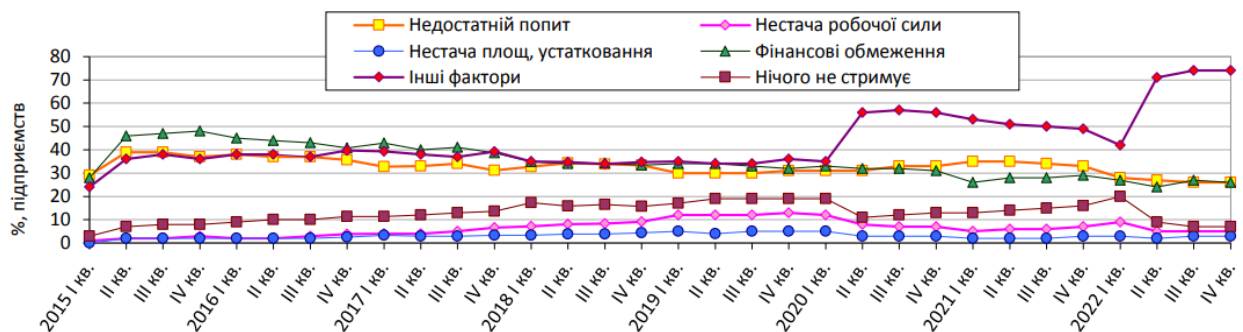

Рис. 2.8. Фактори, що стримували діяльність підприємств у сфері послуг в Україні у 2015-2022 рр.

Джерело: [52]

Недостатній попит на послуги значною мірою зумовлений низькими доходами населення та економією на витратах багатьох підприємств, що потребують супутніх послуг при виробництві та транспортуванні продукції, за рахунок створення власних підрозділів, що забезпечують відповідні послуги у структурі промислових підприємств. Фінансові обмеження підприємств в сфері послуг, так само, як і у виробничій сфері, виникають внаслідок відсутності на ринку достатньої кількості капіталу через неефективні механізми банківського кредитування, а також високі ризики та загрози для діяльності внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

Також, за даними згадуваного вище опитування, у 4 кварталі 2022 р. очікування підприємств сфери послуг щодо попиту на їхні послуги загалом погіршилися (рис. 2.9). Найбільш песимістичними були очікування підприємств сфери послуг, пов'язаних з туризмом (тимчасове розміщення й організація харчування). Так, у 3-му кварталі 2022 р. підприємства, які надавали зазначені послуги, очікували зниження попиту на 39%, а у 4-му кварталі 2022 р. очікувалося зниження попиту вже на понад 43% [52]. Найбільш оптимістичні очікування спостерігалися в сфері транспортних послуг - цими підприємствами очікувалося зниження попиту лише на 12% упродовж другого півріччя 2022 р.

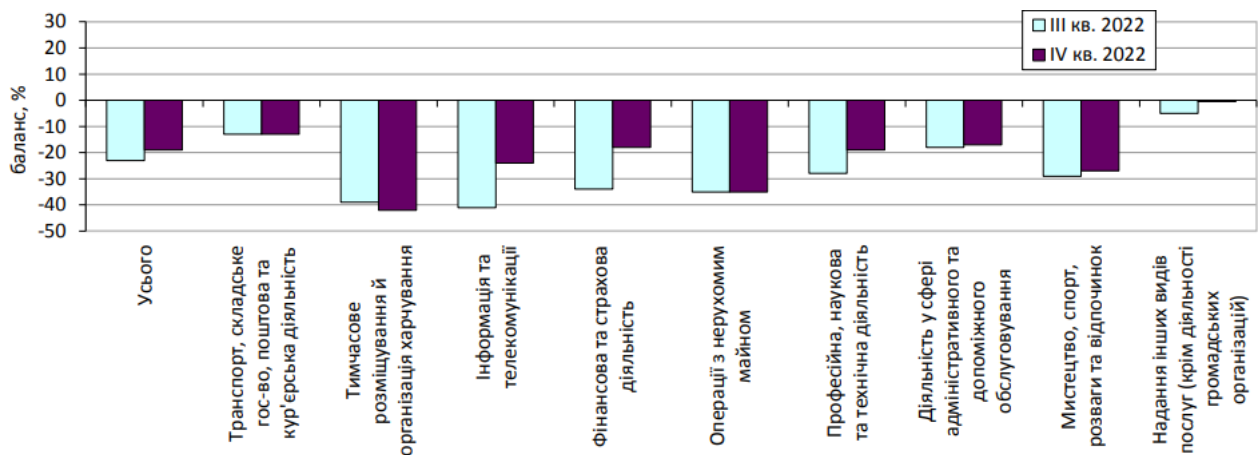

Рис. 2.9. Очікування підприємств сфери послуг щодо зміни попиту на ринку послуг

Джерело: [52]

Водночас, опитані Державною службою статистики України підприємства, що надавали послуги з тимчасового розміщення й організації харчування, висловили очікування про підвищення ціни на їхні послуги у 3-му кварталі 2022 р. на 50%, а у 4-му кварталі 2022 р. – на майже 63%. Згідно з очікуваннями підприємств в сфері транспортних послуг, ціни на їхні послуги мали б зрости на 27% (рис. 2.10).

Таким чином, підприємства прагнуть компенсувати зниження попиту підвищенням ціни на послуги, що своєю чергою призводить до подальшого скорочення попиту. В умовах війни, обсяги міжнародних транспортних перевезень вантажів морським транспортом істотно скоротилися внаслідок блокування російськими військами морських портів України, але відбулося збільшення попиту на автотранспортні перевезення.

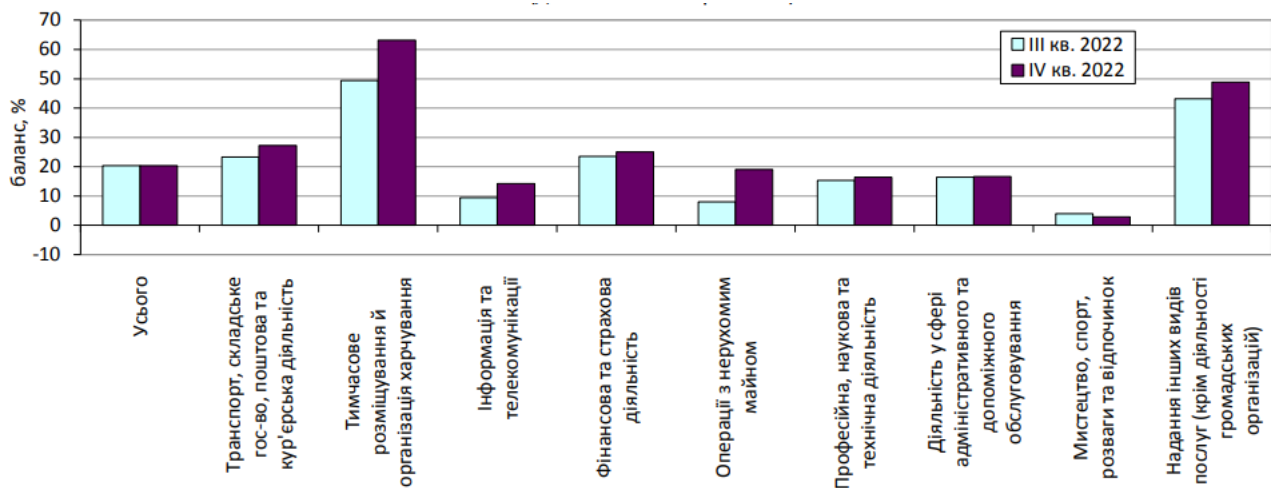

Рис. 2.10. Очікування підприємств сфери послуг щодо зміни цін на послуги

Джерело: [52]

Вагома роль транспортних послуг у зовнішній торгівлі обумовлена географічним розташуванням України, яке обумовило хороші можливості використання транзитного потенціалу в процесі забезпечення доставки різноманітних вантажів та пасажирів між країнами Європи та Азії. З цієї точки зору, Україна займала провідне місце в планах розбудови китайської ініціативи «Один пояс – Один шлях», проте після повномасштабного вторгнення

російських військ внаслідок блокування агресором морських портів України та порушення логістичних ланцюгів доставки експортних та імпорتنих товарів, транзитний потенціал нашої країни істотно погіршився.

Підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що в подальшому уможливило підписання та впровадження в дію основних положень Поглибленої та всеосяжної зони про вільну торгівлю України з ЄС, сприяло зростанню зовнішньої торгівлі України послугами з країнами ЄС, як важливої складової євроінтеграційного процесу нашої країни. Проте, незважаючи на покращення умов торгівлі послугами між Україною та ЄС, упродовж першого етапу реалізації зазначеної Угоди (2015-2020 рр.) виникали проблеми в сфері розвитку торгівлі послугами, які в сукупності призводили до виникнення загроз, що проявлялися в порівняно невисоких темпах загальних обсягів експорту послуг з України до ЄС та збереженні неефективної структури експорту послуг.

Так, до основних факторів, які стримували нарощення обсягів експорту транспортних послуг до ЄС відноситься, насамперед, видача обмеженої кількості дозволів на міжнародні автомобільні вантажні перевезення в країнах ЄС, що призводило до тривалого простою транспортних засобів, недоотримання доходів українськими фірмами-перевізниками, перехід українських водіїв на роботу до європейських перевізників, що загалом посилювало загрозу втрату потенціалу транспортних послуг України.

Ця складна ситуація була вирішена саме під час повномасштабної війни завдяки запровадженню ЄС так званого «транспортного безвізу», передбаченого «Угодою про лібералізацію вантажних автоперевезень», яка була підписана у червні 2022 р. і «скасувала необхідність отримання українськими перевізниками відповідних дозволів для здійснення двосторонніх та транзитних перевезень в держави ЄС» [53]. Ефективність цієї угоди підтверджена збільшенням обсягів торгівлі транспортними послугами між Україною та країнами ЄС. Як зазначає О. Кубраков, «за перший рік дії домовленості обсяги двосторонніх та транзитних автомобільних

вантажоперевезень зросли на понад 50%; після підписання Угоди у червні 2022 року кількість перевізників, які перетинали кордон в напрямку ЄС, у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року збільшилась на 53%, а сама ж кількість перетинів – на 43%» [Там же].

Важливою складовою євроінтеграційного процесу є імплементація європейських правових норм і стандартів в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі й у сфері надання послуг та забезпечення їх експорту до країн ЄС. Проте, інституційне середовище, яке спрямоване на створення сприятливих умов для розвитку сфери послуг, в Україні реформується дуже повільно. Зокрема, упродовж 2015-2020 рр. не було виконано 80% завдань Угоди про асоціацію, які стосувалися сфери транспорту та транспортної інфраструктури, третина з цих завдань навіть ще не почала виконуватися, а станом на 2023 р. загалом завдання з реформування цієї сфери послуг виконано на 53% [54].

Також джерелом істотних загроз розвитку зовнішньої торгівлі транспортними послугами з країнами ЄС відносяться проблеми інфраструктурного характеру: низька пропускна спроможність існуючих прикордонних пунктів, що призводить до утворення черг на кордоні та тривалої затримки у доставці вантажів; відсутність дієвого механізму проведення спільного митного та прикордонного контролю на кордоні України з ЄС, внаслідок чого виникають істотні затримки в оформленні митних документів та здійснення огляду і перевірки вантажів; недостатність дозволеного безвізового терміну перебування українських водіїв в країнах ЄС [55].

Розвиток зовнішньої торгівлі транспортними послугами також стримується регуляторними обмеженнями та розбалансуванням інституційних і технічних факторів в сфері залізничних перевезень: повільний процес гармонізації українського законодавства з Спільним доробком ЄС (*Acquis communautaire*); критичний фінансовий стан АТ «Укрзалізниця» та незавершеність реформ у сфері внутрішніх залізничних перевезень; високий ступінь зношеності залізничної інфраструктури, вантажних вагонів та локомотивів; відсутність приватного сектору в сфері залізничних перевезень;

різна ширина колії в Україні та країнах ЄС; нерозвиненість мультимодальних, інтермодальних перевезень, логістичних транспортних мереж.

В умовах воєнного стану порушення логістики доставки вантажів морським транспортом посилило низку загроз, що впливали на цей вид міжнародних послуг ще до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну: відсутність прогресу у гармонізації інституційних засад регулювання сектору морських транспортних перевезень до законодавства ЄС; високий ступінь зносу морських суден та їхня невелика валова місткість; невідповідність інфраструктури морських портів сучасним технічним стандартам, застаріле технологічне обладнання портів, високі портові збори при низькій якості послуг; неефективна робота державних інституцій, у тому числі митниці та прикордонної служби, що призводить до істотних затрат часу на оформлення виходу суден в море та обробки вантажів; повільне впровадження електронних систем обліку вантажів та оформлення документації, що ускладнює проведення перевірок контролюючими органами; анексія Росією Криму та блокада Азовського моря російським військовим флотом, що негативно впливає на безпеку перевезень вантажів українськими та іноземними суднами.

Варто звернути увагу на загострення загроз зовнішній торгівлі комп'ютерними та діловими послугами в умовах війни, які обумовили істотне скорочення обсягів експорту у 2022 р. В ІТ-індустрії спостерігається нестача кваліфікованих працівників, оскільки ще до початку повномасштабної війни відбувався поступовий відтік програмістів за кордон, а у 2022 р. багато фахівців виїхали як біженці до країн ЄС. Також експорт комп'ютерних послуг знизився внаслідок перебоїв у електропостачанні, які виникали через руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури російськими ракетними обстрілами. В таких умовах зросли ризики невиконання українськими ІТ-компаніями замовлень іноземних партнерів, що, своєю чергою, призвело до сповільнення такої співпраці. Скорочення обсягу експорту з України ділових послуг, до яких включені науково-технічні послуги та послуги з досліджень і розробок,

обумовлено загальним погіршенням умов функціонування відповідних підприємств і організацій, виїздом за кордон на початку війни значної частини наукових працівників.

Отже, зовнішня торгівля України послугами зазнає істотних змін під впливом низки глобальних викликів, які сформувалися внаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення російських військ на територію нашої країни. Незважаючи на істотні людські, фінансові, інфраструктурні та інші втрати в умовах війни, Україна отримала додаткові можливості для поступового відновлення експорту послуг завдяки поглибленню співпраці з країнами ЄС, лібералізації умов торгівлі великою кількістю товарів, що потребуватиме додаткового обслуговування і збільшення експорту супровідних послуг, відміни обов'язкових дозволів на здійснення транзитних і двосторонніх перевезень вантажів автотранспортом в країнах ЄС на період до червня 2024 р.

Висновки до розділу

1. Дослідження кількісних та якісних показників зовнішньої торгівлі України послугами дозволило виявити такі основні тенденції: зовнішня торгівля послугами упродовж останніх 10-ти років характеризувалася більшою стійкістю динаміки в періоди економічних криз порівняно з динамікою торгівлі товарами; сальдо зовнішньої торгівлі упродовж тривалого періоду залишалось додатним попри істотні коливання обсягів експорту та імпорту послуг; після 2016 р. зростає роль країн ЄС як основних партнерів нашої країни у зовнішній торгівлі послугами; у структурі експорту послуг переважали послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, а також транспортні послуги; в імпорті послуг найбільшу частку займали транспортні та ділові послуги; в умовах воєнного стану найбільше скоротилися обсяги експорту послуг, пов'язаних з подорожами, та транспортних послуг, а обсяги імпорту найістотніше зменшилися в сфері подорожей та інформаційних подорожей.

2. Результати регресійного аналізу залежності економічного розвитку України від динаміки та структури зовнішньої торгівлі послугами у 2010-2022

рр. свідчать про неоднозначний вплив зовнішньої торгівлі послугами на показники ВВП, оскільки позитивно впливали лише деякі види послуг. Насамперед, вагомий позитивний вплив на економічне зростання України здійснював експорт туристичних та ділових послуг, а також імпорту комп'ютерних послуг. Зміна обсягів експорту транспортних, телекомунікаційних та ділових послуг, а також імпорту телекомунікаційних послуг негативно впливала на показник ВВП у розрахунку на одного мешканця. Результати аналізу впливу структурних змін у зовнішній торгівлі послугами на економічне зростання України виявили позитивний вплив зміни частки комп'ютерних послуг в експорті, а також частки туристичних та комп'ютерних послуг в імпорті. Зміна часток усіх інших основних видів послуг в експорті та імпорті негативно впливала на економічне зростання України, або їх вплив був статистично незначущим.

3. Зовнішня торгівля України послугами розвивається під впливом зовнішніх загроз, які в останні роки посилювалися через пандемію COVID-19 та повномасштабне вторгнення російських військ. Посилення впливу зовнішніх негативних чинників призвело до загострення внутрішніх загроз розвитку сфери послуг в Україні, які пов'язані в основному з низькотехнологічністю промислового виробництва, недосконалим інституційним забезпеченням та несприятливим бізнес-середовищем, нерозвиненістю відповідної інфраструктури та логістичними проблемами. Поряд з негативними наслідками від обмеження ділової та економічної активності в умовах пандемії, від втрати значної частини людського потенціалу, від руйнувань інфраструктури та порушення логістики в умовах війни, Україна отримала нові можливості для розвитку зовнішньої торгівлі послугами завдяки поглибленню співпраці з країнами ЄС.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПОСЛУГАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Прогнозування динаміки зовнішньої торгівлі України послугами

Визначення перспективних напрямів розвитку зовнішньої торгівлі України послугами потребує не лише оцінки ситуації в цій сфері на основі ретроспективного аналізу, але й прогнозування основних показників експорту та імпорту послуг. Для розробки прогнозних сценаріїв зміни загальних обсягів експорту та імпорту послуг, а також обсягів торгівлі за основними видами послуг використаємо метод екстраполяції тренду зміни показника на основі згладжування його динаміки за допомогою основних математичних функцій (лінійної, експоненціальної, логарифмічної, степеневі чи поліноміальної). Такий методичний підхід дозволяє прогнозувати динаміку показників на короткострокову перспективу (не більше 3-х років), для чого необхідно використати часовий ряд, що включає не менше 10-ти періодів.

За нашими розрахунками, згідно лінійної функції загальні обсяги експорту послуг з України у наступні кілька років будуть знижуватися – з 11010,6 млн дол. США у 2023 р. до 10701,4 млн дол. США у 2025 р. (рис. 3.1). Обсяг імпорту послуг згідно лінійного тренду також зменшиться у короткостроковій перспективі – з 5683,7 млн дол. США у 2023 р. до 5572,6 млн дол. США у 2025 р. Відповідно, спадна тенденція характеризуватиме і сальдо зовнішньої торгівлі послугами (зменшення з 5326,9 млн дол. США до 5128,7 млн дол. США), хоча воно й надалі залишатиметься додатнім. При цьому, звернемо увагу, що ймовірність реалізації зазначених прогнозних сценаріїв є низькою, для зміни експорту послуг вона становить 9,1%, а для зміни імпорту послуг – лише 3,1%.

Згідно результатів прогнозування за допомогою поліноміальної функції третього порядку може відбутися істотніше скорочення обсягів експорту послуг - з 9897,1 млн дол. США у 2023 р. до 6872,7 млн дол. США у 2025 р., а імпорт зменшиться з 3857,9 млн дол. США у 2023 р. до 1105,1 млн дол. США у 2025 р. Також відбуватиметься зменшення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі

послугами, проте його значення у 2025 р. буде більшим, порівняно з попереднім прогнозом за лінійною функцією, і становитиме 5767,6 млн дол. США у 2025 р. Ймовірність цього прогнозу є відносно вищою, експорту послуг досягатиме своїх прогнозних значень згідно поліноміальної функції з ймовірністю 13,5%, а імпорт послуг – з ймовірністю 14,2%.

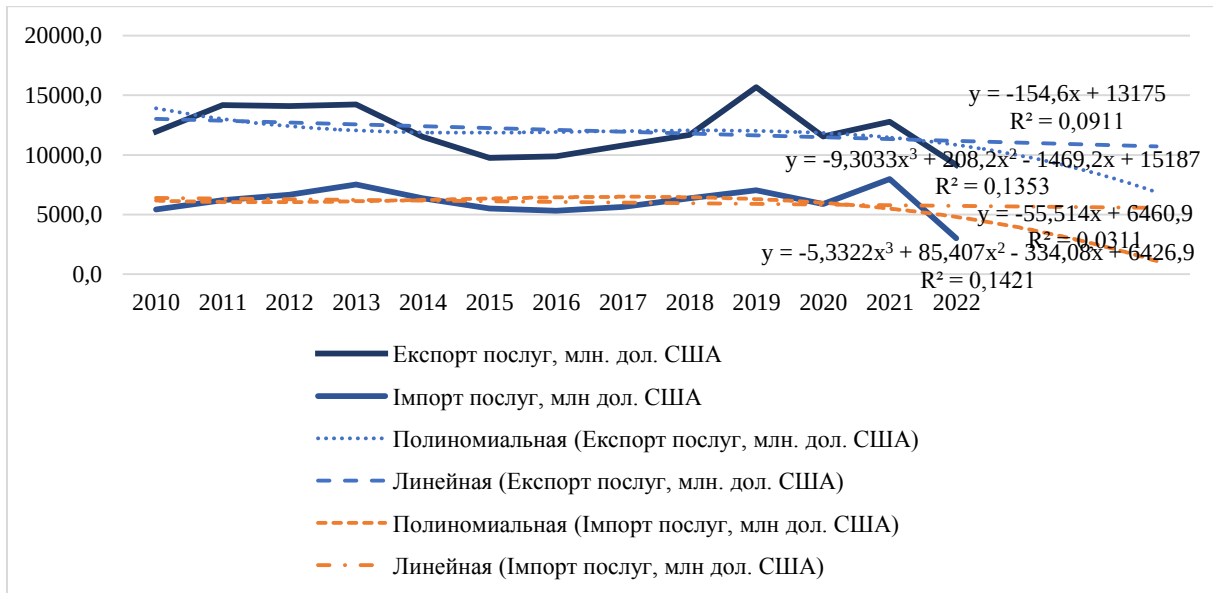

Рис. 3.1. Прогноз динаміки експорту та імпорту послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розроблено автором

Таким чином, зміну обсягів експорту та імпорту послуг України у 2023-2025 р. згідно лінійної функції будемо розглядати як базовий сценарій, оскільки зниження обсягів торгівлі послугами буде не таким значним, як згідно прогнозу відповідно до поліноміальної функції. Відповідно, істотне зменшення обсягів експорту та імпорту послуг згідно поліноміальної функції розглядаємо як песимістичний сценарій. Тенденція до зниження обсягів торгівлі послугами видається цілком реальною під час війни та в процесі повоєнного відновлення економіки України. Проте, ймовірність реалізації базового сценарію є нижчою, ніж ймовірність песимістичного сценарію, тому вже під час війни необхідно активізувати реалізацію положень Угоди про асоціацію України та ЄС, які стосуються торгівлі послугами, особливо в частині удосконалення інституційної складової та імплементації європейських правових норм в нашій країні.

Ґрунтуючись на результатах регресійного аналізу, проведеного нами у підрозділі 2.2, розробимо прогностні сценарії зміни експорту туристичних, телекомунікаційних та ділових послуг, які здійснюють істотний вплив на економічне зростання України. Також вважаємо за доцільне спрогнозувати динаміку експорту транспортних послуг, обсяг яких є найбільшим порівняно з іншими видами послуг, а умовах «транспортного безвізу» експорт цих послуг отримав додатковий потенціал до зростання.

Згідно наших розрахунків найвищою є ймовірність зміни експорту транспортних послуг з України за поліноміальною функцією – з ймовірністю 46,7% можна очікувати у 2025 р. збереження обсягів експорту на рівні 2022 р., що становитиме 2964 млн дол. США (рис. 3.2). Цей прогностний сценарій є базовим, оскільки в умовах невизначеності терміну припинення воєнних дій та непередбачуваності ускладнень транспортної логістики, зокрема морської, він має порівняно високу ймовірність реалізації. З дещо нижчою ймовірністю (40,1%) може відбутися зростання експорту транспортних послуг у 2025 р. до 4788,1 млн дол. США, що розглядаємо як оптимістичний сценарій за умови припинення воєнних дій до кінця 2023 р., розблокування морських портів та відновлення їх роботи на повну потужність, а також ефективного використання Україною можливостей Угоди про асоціацію з ЄС.

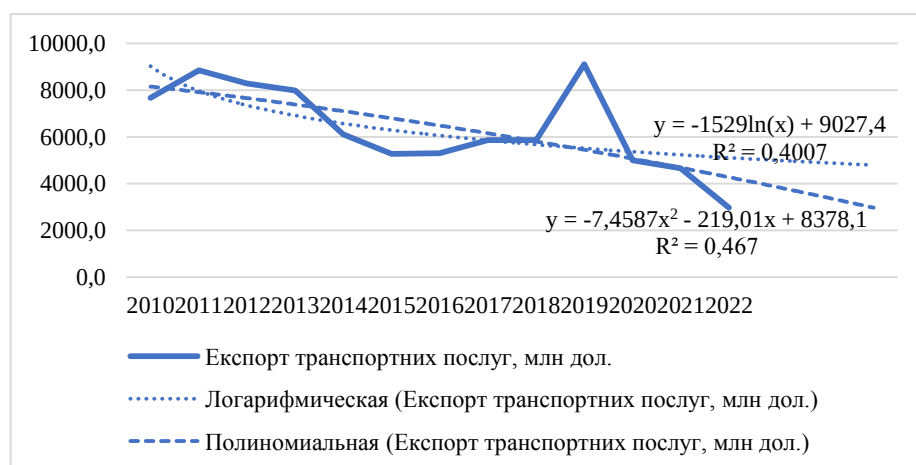

Рис. 3.2. Динаміка та прогноз експорту транспортних послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Динаміка експорту туристичних послуг України має стохастичний характер, що утруднює прогнозування за допомогою екстраполяції тренду, особливо зважаючи на істотне зниження експорту цих послуг у 2022 р. через війну. У зв'язку з цим розроблені нами прогнозні сценарії зміни експорту туристичних послуг на найближчий період мають дуже низьку ймовірність реалізації (рис. 3.3). Водночас, обидва сценарії передбачають зростання експорту туристичних послуг. Згідно логарифмічної функції експорт може збільшитися у 2025 р. до 254,5 млн дол. США, а відповідно до поліноміальної функції другого порядку – до 227,2 млн дол. США.

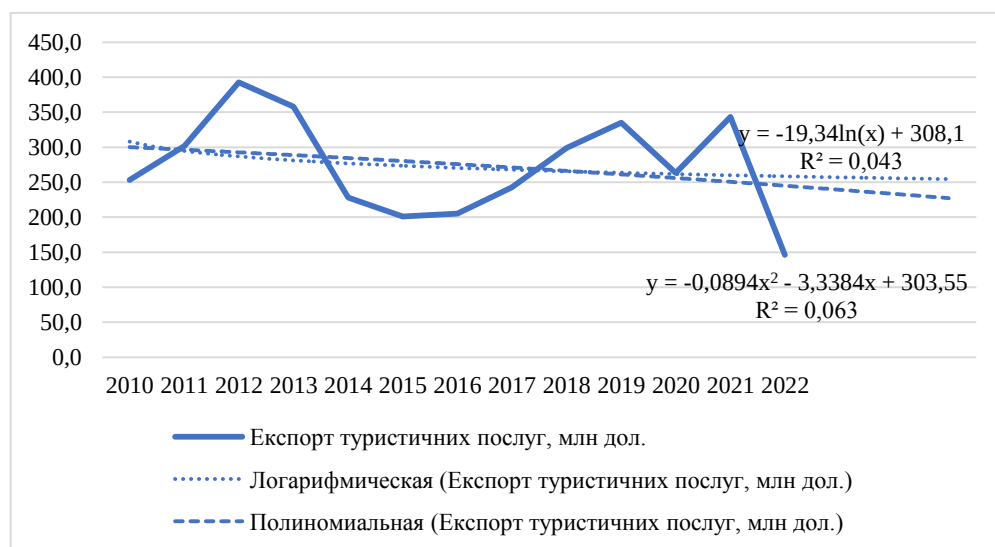

Рис. 3.3. Динаміка та прогноз експорту туристичних послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Збільшення експорту туристичних послуг можливе лише за умови перемоги України у війні з Росією до кінця 2023 р. та активної відбудови економіки, що стимулюватиме, насамперед, зростання ділового та відновлення оздоровчого туризму. Повертаючись до лінійної моделі залежності ВВП у фактичних цінах від динаміки експорту туристичних послуг (табл. 2.2), та враховуючи прогнозне зростання експорту туристичних послуг у 2025 р. на 74% (згідно логарифмічної функції) порівняно з 2022 р., можемо спрогнозувати, що обсяг ВВП у 2025 р. зросте на 28,1% або на 39821 млн дол. США відносно 2022 р. Відповідно до прогнозу експорту туристичних послуг за

поліноміальною функцією його обсяги зростуть у 2025 р. на 55,4% відносно 2022 р., що забезпечить відповідне збільшення ВВП у фактичних цінах на 21% або на 29866 млн дол. США.

Результати прогнозування динаміки експорту телекомунікаційних послуг показали, що у короткостроковій перспективі зростання цього показника не відбуватиметься. Згідно прогнозу, розрахованого на основі логарифмічної функції, з досить високою ймовірністю (57,7%) у 2025 р. обсяг експорту телекомунікаційних послуг з України залишатиметься на рівні 2022 р. і становитиме 124,5 млн дол. США (рис. 3.4). Проте, існує дещо вища ймовірність (69,8%) реалізації песимістичного сценарію, при якому експорт цих послуг знизиться до 69,6 млн дол. США у 2025 р. згідно прогнозування на основі експоненціальної функції. При настанні такого негативного сценарію зміни експорту телекомунікаційних послуг (на 43,8% у 2025 р. порівняно з 2022 р.), з огляду на виявлену в результаті регресійного аналізу обернену залежність економічного зростання від експорту цих послуг, з високою ймовірністю може відбутися збільшення ВВП у розрахунку на одну особу у 2025 р. на 45,8% відносно 2022 р. або на 58042,8 грн. і становитиме за нашими розрахунками 184773,8 грн.

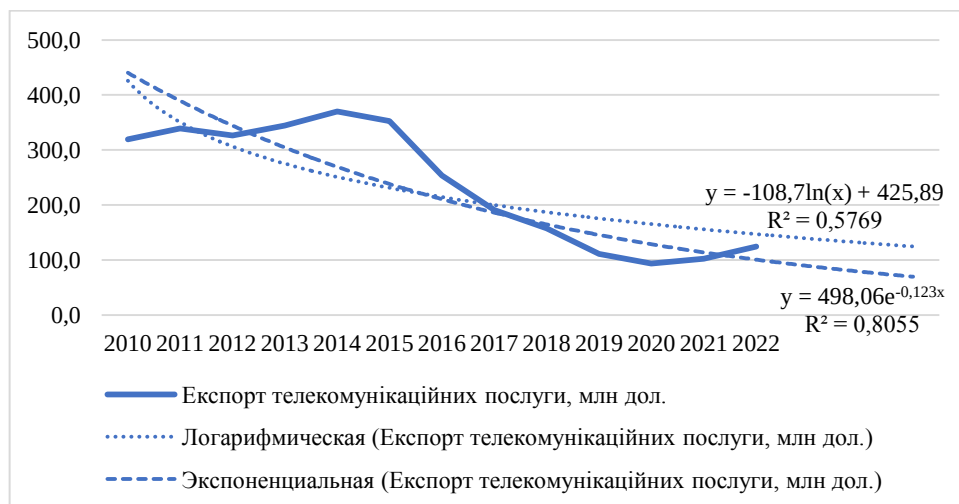

Рис. 3.4. Динаміка та прогноз експорту телекомунікаційних послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Динаміка експорту ділових послуг з України характеризується чітко вираженим зростанням у періоди економічного підйому та зниженням у кризові роки. Причому, вплив пандемії на експорт ділових послуг був практично не помітним порівняно з істотним зниженням експорту у 2014-2016 рр. Водночас, зниження експорту ділових послуг у 2022 р. було більш істотним, порівняно з 2020 р., але меншим, ніж у 2014-2016 рр. (рис. 3.5), що пояснюється набутим досвідом роботи в режимі он-лайн більшості фірм, які надають такі послуги.

Прогнозування динаміки експорту ділових послуг з використанням поліноміальної функції дозволяє очікувати зростання обсягів експорту у найближчі три роки. При цьому зазначимо, що ймовірність реалізації такого оптимістичного сценарію є невисокою. Отже, з ймовірністю 14,4% може відбутися зростання експорту ділових послуг до 1551,4 млн дол. США у 2025 р. Згідно прогнозу за логарифмічною функцією існує дуже низька ймовірність повільнішого зростання експорту ділових послуг – до 1119,5 млн дол. США у 2025 р.

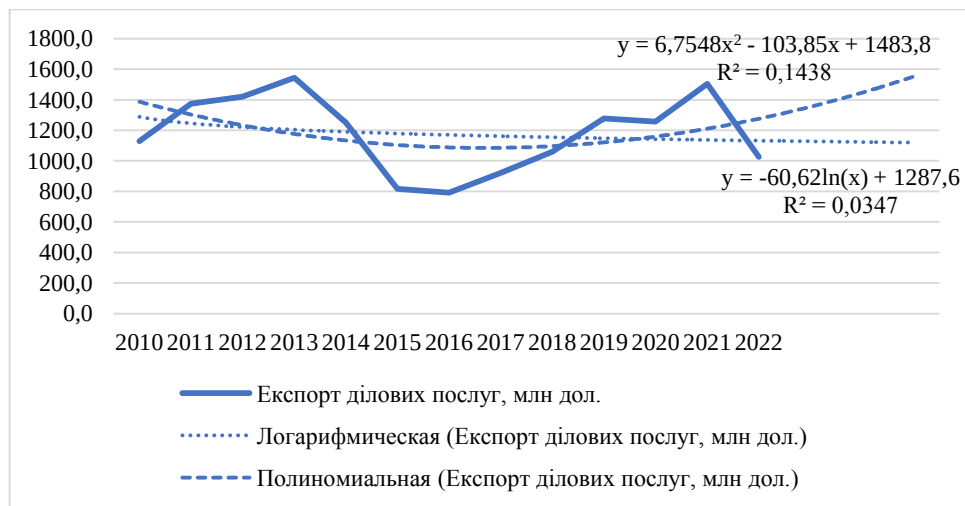

Рис. 3.5. Динаміка та прогноз експорту ділових послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Зважаючи на виявлену в результаті регресійного аналізу пряму залежність ВВП у фактичних цінах від експорту ділових послуг, можемо оцінити прогнозні значення ВВП у 2025 р. для двох розглянутих сценаріїв. Так,

у випадку зростання експорту ділових послуг з 1026 млн дол. США у 2022 р. до 1551,4 млн дол. США у 2025 р. (на 51,2%) може відбутися збільшення ВВП у фактичних цінах на 47,6% або на 67696,7 млн дол. США за цей період. Якщо зростання експорту ділових послуг відбуватиметься повільніше (на 9,1%), то можна у 2025 р. очікувати збільшення ВВП на 8,5% або на 12031,8 млн дол. США порівняно з 2022 р. Отже, реалізація кожного з розглянутих сценаріїв динаміки експорту ділових послуг у наступні три роки позитивно вплине на економічне зростання України в результаті збільшення ВВП.

У підрозділі 2.2 на основі регресійного аналізу нами було виявлено істотну залежність економічного зростання України від імпорту телекомунікаційних та комп'ютерних послуг (рівняння 2.1). З огляду на це необхідно розробити прогнозні сценарії зміни імпорту зазначених видів послуг і проаналізувати їх вплив на економічне зростання України у короткостроковій перспективі. За нашими розрахунками обидва прогнозні сценарії зміни імпорту телекомунікаційних послуг у 2023-2025 рр. передбачають зменшення цього показника з невисокою ймовірністю (рис. 3.6), але візьмемо їх до уваги, оскільки сценарії зростання взагалі не мають місця при використанні інших функцій.

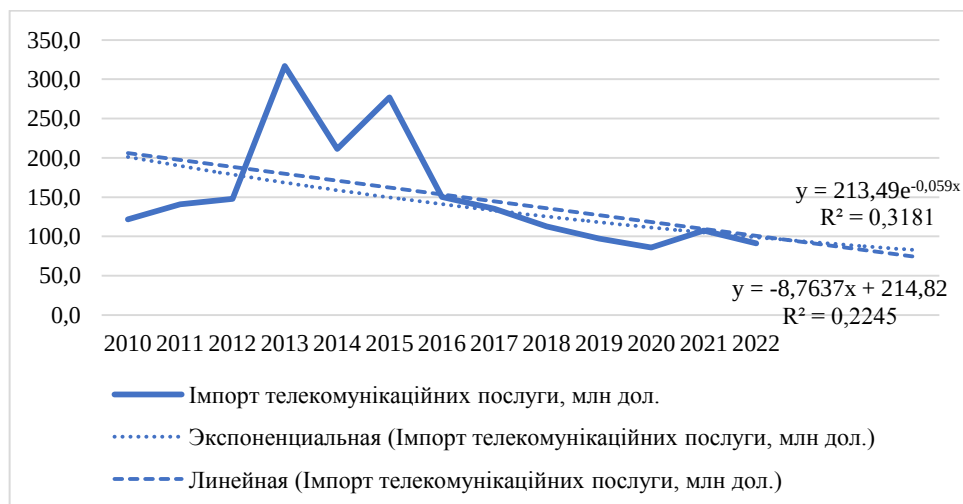

Рис. 3.6. Динаміка та прогноз імпорту телекомунікаційних послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Згідно прогнозу на основі лінійної функції з ймовірністю 22,4% можна очікувати зниження імпорту телекомунікаційних послуг до 74,6 млн дол. США у 2025 р. або на 8,9% порівняно з 2022 р. Прогноз за експоненціальною функцією дозволяє з ймовірністю 18,1% визначити можливе зменшення імпорту телекомунікаційних послуг у 2025 р. до 83,1 млн дол. США або на 18,2% порівняно з 2022 р. Обернений взаємозв'язок між економічним зростанням та імпортом телекомунікаційних послуг дозволяє спрогнозувати зміну ВВП у розрахунку на одного мешканця в результаті реалізації кожного з наведених вище сценаріїв зміни імпорту телекомунікаційних послуг. Так, у випадку зниження імпорту телекомунікаційних послуг у 2025 р. на 8,9% порівняно з 2022 роком (згідно експоненти) ВВП у розрахунку на одного мешканця може збільшитися на 5,7% за інших рівних умов (на 7223,7 грн). Якщо прогнозне зниження обсягів імпорту у 2025 р. відбудеться згідно лінійної функції на 18,2% відносно 2022 р., то можна очікувати зростання ВВП на одного мешканця на 11,5% за аналогічний період (або на 14646,3 грн). Отже, реалізація кожного із розглянутих прогнозних сценаріїв зміни імпорту телекомунікаційних послуг сприятиме зростанню ВВП у розрахунку на одного мешканця.

За результатами прогнозування існує відносно висока ймовірність збільшення обсягів імпорту комп'ютерних послуг до України у короткостроковому періоді. Найвищою ймовірністю реалізації (50,9%) характеризується прогнозний сценарій зростання цього показника згідно експонентної функції до 377,5 млн дол. США у 2025 р. (рис. 3.7). Дещо нижчою є ймовірність (46,1%) відносно повільнішого зростання імпорту комп'ютерних послуг до 305,9 млн дол. США у 2025 р. (згідно розрахунків за логарифмічною функцією).

Рис. 3.7. Динаміка та прогноз імпорту комп'ютерних послуг України у 2010-2025 рр.

Джерело: розраховано автором

Враховуючи прямий взаємозв'язок економічного зростання України з динамікою імпорту комп'ютерних послуг, розрахуємо прогнозні показники зміни ВВП України у розрахунку на одну особу для обох розглянутих вище прогнозних сценаріїв. Зростання імпорту комп'ютерних послуг згідно експоненти у 2025 р. на 57,3% порівняно з 2022 р. забезпечить збільшення за аналогічний період ВВП на одного мешканця на 73,1% або на 92653 грн за інших незмінних умов. Якщо зростання імпорту комп'ютерних послуг відбуватиметься за логарифмічною функцією (на 27,5% у 2025 р. відносно 2022 р.), то відбудеться збільшення ВВП на одного мешканця відповідно на 35,1% або на 44482,5 грн за інших незмінних умов. Таким чином, обидва прогнозні сценарії зростання імпорту комп'ютерних послуг можемо вважати позитивними з точки зору їх впливу на економіку України.

Отже, переважна кількість розроблених прогнозних сценаріїв характеризуються невисокою ймовірністю реалізації, що обумовлено різким зниженням експорту та імпорту за більшістю видів послуг у 2022 р. Проте, ймовірність прогнозу динаміки експорту телекомунікаційних послуг (57-69%) та транспортних послуг (40-46%), а також імпорту комп'ютерних послуг (46-51%) є високою, що підтверджує необхідність врахування цих результатів для

визначення перспективних напрямів удосконалення структури зовнішньої торгівлі України послугами.

3.2. Напрями забезпечення структурних змін у зовнішній торгівлі послугами

Послуги є важливими для економічного зростання, оскільки вони мають істотний торговельний потенціал, можливість створення додаткових робочих місць та хороші перспективи підвищення прибутковості. Крім зазначених прямих ефектів, послуги також є ваговою складовою виробництва товарів, що сприяє розвитку ланцюжків створення вартості, а також нарощенню продуктивності, підвищенню конкурентоспроможності в інших секторах економіки, що відноситься до непрямих ефектів. Зокрема, послуги інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), наприклад, допомагають у поширенні та розповсюдженні знань, що може підвищити продуктивність, а транспортні та логістичні послуги є ключовими для переміщення товарів або працівників усередині та між країнами.

Підтримуючи виробничий та експортний потенціал, послуги можуть змінювати відносні ціни в секторах, з якими вони пов'язані, впливаючи таким чином на виробництво, зайнятість, інвестиції, торгівлю та споживання. В результаті цього відбуваються зміни економічної структури, спричинені послугами, завдяки чому одні сектори стають важливішими за інші, спираючись на конкурентні ресурси послуг. Такі структурні зміни можуть бути особливо корисними, якщо вони забезпечують перевагу секторів, які, як правило, мають вищу продуктивність, є більш технологічно інтенсивними або мають більший потенціал для оновлення, що веде до зростання за рахунок послуг. Таким чином, послуги поступово перестають бути альтернативою індустріалізації, а стають частиною трансформаційної стратегії для всіх секторів економіки, включаючи виробництво.

Найважливішими чинниками забезпечення конкурентоспроможності послуг на міжнародних ринках є людський капітал, інвестиції в створення

об'єктів інтелектуальної власності, сприятливі умови для спільних інновацій, цифровізація та розвиток відповідної інфраструктури, ефективна внутрішня політика регулювання відносин в сфері послуг, успішність торговельних та інвестиційних реформ, «відкритість до транскордонних потоків даних, наявність віз, міжнародні стандарти, взаємне визнання та інші форми співпраці щодо внутрішнього регулювання для безпроблемної транскордонної сумісності продавців і покупців» [56]. Виходячи з цього, для забезпечення ефективних секторальних змін в економіці України в період повоєнної відбудови вагомим чинником стануть структурні зміни в сфері послуг, що повинні зокрема враховувати вплив експорту основних видів послуг на економічне зростання. Відповідно, повинна розроблятися державна політика з підтримки розвитку цих видів послуг, яка б передбачала сприятливі умови залучення інвестицій, створення додаткових робочих місць, розвиток інфраструктури та удосконалення інституційного забезпечення, у тому числі й підписання нових міжнародних угод щодо подальшої лібералізації торгівлі основними видами послуг.

За результатами проведеного нами дослідження, у структурі зовнішньої торгівлі послугами України переважають транспортні послуги, хоча їх частка знизилася удвічі - з 64,2% у 2010 р. до 32,3% у 2022 р. При цьому, результати регресійного аналізу підтвердили обернений зв'язок ВВП на одного мешканця та зміною частки транспортних послуг в загальних обсягах експорту послуг. У зв'язку з цим підкреслимо, що зв'язок між економічним розвитком і сферою транспортних послуг змінюється в залежності від рівня економічного розвитку країни та в процесі трансформації пріоритетів економічної, транспортної та соціальної політики. На нижчому рівні економічного розвитку сталий розвиток зазвичай не розглядається як головна мета, а інструменти інтерналізації зовнішніх витрат взагалі не застосовуються. Зміна екологічної свідомості суспільств відбувається під час переходу до вищих етапів економічного розвитку. Крім того, чим вищий рівень економічного розвитку, тим важливішими факторами поза колом базових інфраструктурних детермінант

динаміки розвитку є, наприклад, пов'язані з підвищенням ефективності процесів в економіці та інноваціями. Однак, на кожному рівні розвитку за умови наявності високорозвиненої сфери транспортних послуг виникають мультиплікаційні ефекти і цей сектор може стимулювати розвиток інших галузей і сфер економіки.

Відповідно, важливим є дослідження та прогнозування динаміки частки транспортних послуг в експорті України. За нашими розрахунками найвищою є ймовірність (79,9%) подальшого зменшення частки транспортних послуг в експорті послуг з 31,2% у 2023 р. до 21,5% у 2025 р. згідно поліноміальної функції другого порядку (рис. 3.8). З точки зору негативного впливу цього показника на економічне зростання України, прогнозний сценарій щодо зменшення частки транспортних послуг у структурі експорту можемо вважати базовим.

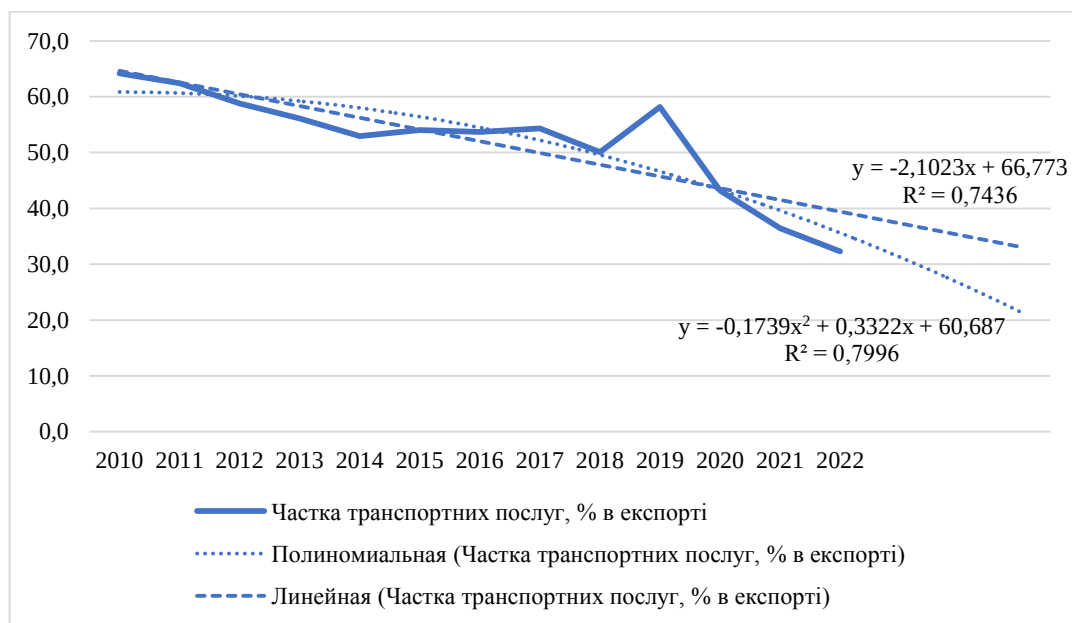

Рис. 3.8. Динаміка та прогноз частки транспортних послуг в експорті України у 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано автором

Зважаючи на те, що в країнах з високим рівнем економічного розвитку, транспортні послуги переважно сприяють економічному зростанню, варто приділити увагу прогнозному сценарію, ймовірність якого теж є істотною

(74,3%) та передбачає зростання частки транспортних послуг в експорті до 33,1% у 2025 р. Реалізація такого сценарію може позитивно вплинути на економіку України в період повоєнного відновлення за умови відповідного розвитку інфраструктури та покращення умов міжнародної торгівлі транспортними послугами, значна частина яких надається в процесі доставки товарів. З огляду на істотні зміни транспортної логістики в Україні, які відбулися у 2022 р., на думку Б. Данилишина необхідною є «перебудова транспортної інфраструктури під потреби максимального задоволення експортного потенціалу української економіки, а також відповідно до потреб оборонного комплексу» [57]. Також необхідним є підписання нових міжурядових договорів щодо спрощення процедури прикордонного та митного контролю вантажів, що пришвидшить проходження кордону транспортними засобами і підвищить ефективність торгівлі транспортними послугами.

Як уже зазначалося, транспортна інфраструктура та транспортний сектор визначають рівень економічного розвитку країни. Проте в сучасній економіці транспортні послуги уже не є одним з найважливіших чинників, що визначає позицію міжнародної конкурентоспроможності країни. Чим вищий рівень економічного розвитку, тим більше базових вимог, у тому числі транспортної інфраструктури, вже задоволено, а тому сфера транспортних послуг вже не стимулює економічне зростання. Це пов'язано з тим, що окремі фактори зростання по-різному впливають на конкурентоспроможність залежно від рівня економічного розвитку. В контексті євроінтеграційного процесу України, варто зазначити, що більшість країн ЄС зараз перебувають на інноваційній стадії розвитку, а деякі нові країни-члени залишаються на перехідній стадії - між стадією інвестицій та стадією інновацій, що означає низьку важливість базових факторів, включаючи інфраструктуру. Водночас, Україна до початку повномасштабного вторгнення знаходилася на стадії переходу від факторного розвитку до інвестиційного, тому розвиток інфраструктури, зокрема й транспортної, залишається актуальним чинником економічного зростання. Однак слід також підкреслити, що на транспортну сферу також впливають

інноваційні чинники (інноваційні транспортні засоби, інфраструктура та організаційні рішення). Тому, говорячи про важливість транспорту для конкурентоспроможності, варто мати на увазі, окрім «жорстких» компонентів щільності та якості інфраструктури, також «м'які» елементи, що вказує на важливість інноваційного потенціалу, створеного цим сектором.

Одночасно зі зменшенням частки транспортних послуг, за період 2010-2022 рр. відбулося істотне (у 15 разів) зростання частки комп'ютерних послуг в експорті – з 2,1% до 30,0%. За нашими розрахунками, з найвищою ймовірністю (94,7%) можемо очікувати зростання частки комп'ютерних послуг в експорті, згідно поліноміальної функції другого порядку, з 31,4% у 2023 р. до 39,8% у 2025 р. (рис. 3.9). Зважаючи, що частка комп'ютерних послуг в експорті позитивно впливає на економічне зростання України, таке істотне зростання цього показника вважаємо оптимістичним сценарієм. Водночас, звернемо увагу, що досить висока ймовірність (90,2%) існує для реалізації прогнозного сценарію за лінійною функцією, який передбачає незначне збільшення частки комп'ютерних послуг в експорті – до 30,8% у 2025 р.

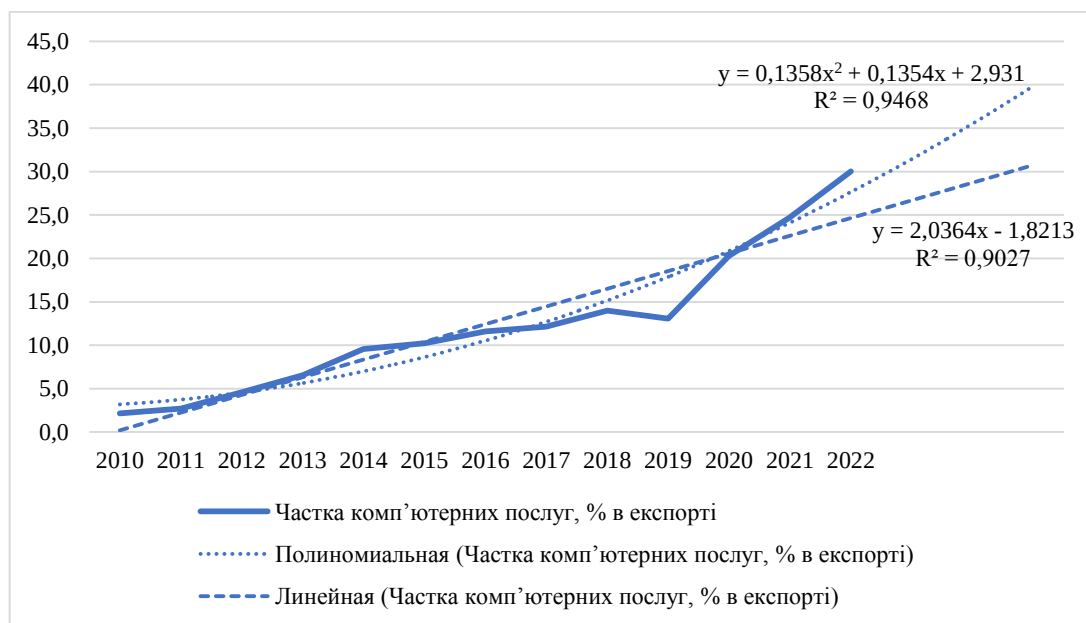

Рис. 3.9. Динаміка та прогноз частки комп'ютерних послуг в експорті України у 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано автором

Комп'ютерні послуги є важливими для всіх видів економічної діяльності, оскільки використовуються суб'єктами господарювання з метою підвищення продуктивності та ефективності, а також зниження виробничих, трансакційних та торговельних витрат. Проте, у світі спостерігається істотний «цифровий» розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Цифровий розрив також спостерігається в експорті послуг телекомунікацій та комп'ютерних послуг, що проявляється у меншій спеціалізації країн з низьким рівнем розвитку на цих видах послуг, порівняно з високорозвиненими країнами. З огляду на це, стійка тенденція зростання частки комп'ютерних послуг в експорті України упродовж 2010-2022 рр. є позитивною і свідчить про поступове скорочення цифрового розриву з розвиненими країнами, що особливо є важливим у контексті забезпечення інтеграції до ЄС.

За оцінками фахівців, ступінь експортоорієнтованості українського сектору комп'ютерних послуг на ринок ЄС «є найвищим і становить 22%», а роль країн ЄС для вітчизняних ІТ-спеціалістів поступово збільшується, оскільки «понад 40% вітчизняного експорту комп'ютерних послуг спрямовується на ринок ЄС (46% у 2020 р. порівняно з 41% у 2013 р.)» [55, с. 138]. Важливим сприятливим чинником такого зростання вважається впровадження в дію положень Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, адже комп'ютерні послуги було включено до секторів, які «повністю підлягають лібералізації щодо транскордонного надання послуг (Режими 1 та 2) без секторальних застережень щодо доступу на ринок ЄС та національного режиму» [Там же].

Ділові послуги також є вагомою складовою експорту України. Їхня частка в експорті послуг зросла не істотно (з 9,5% у 2010 р. до 11,2% у 2022 р.), але перевищує 10%, а тому прогнозування динаміки цього показника є важливим завданням. З огляду на сильний негативний вплив частки ділових послуг в експорті на економічне зростання України, звернемо увагу на прогнозний сценарій зміни цього показника за поліноміальною функцією другого порядку (рис. 3.10). За нашими розрахунками, з ймовірністю 33% може відбутися

зростання частки ділових послуг в експорті до 13,9% у 2025 р. Ймовірність прогнозу зниження цього показника згідно експоненціальної функції до 10,2% у 2025 р. є дуже низькою і становить 4,7%.

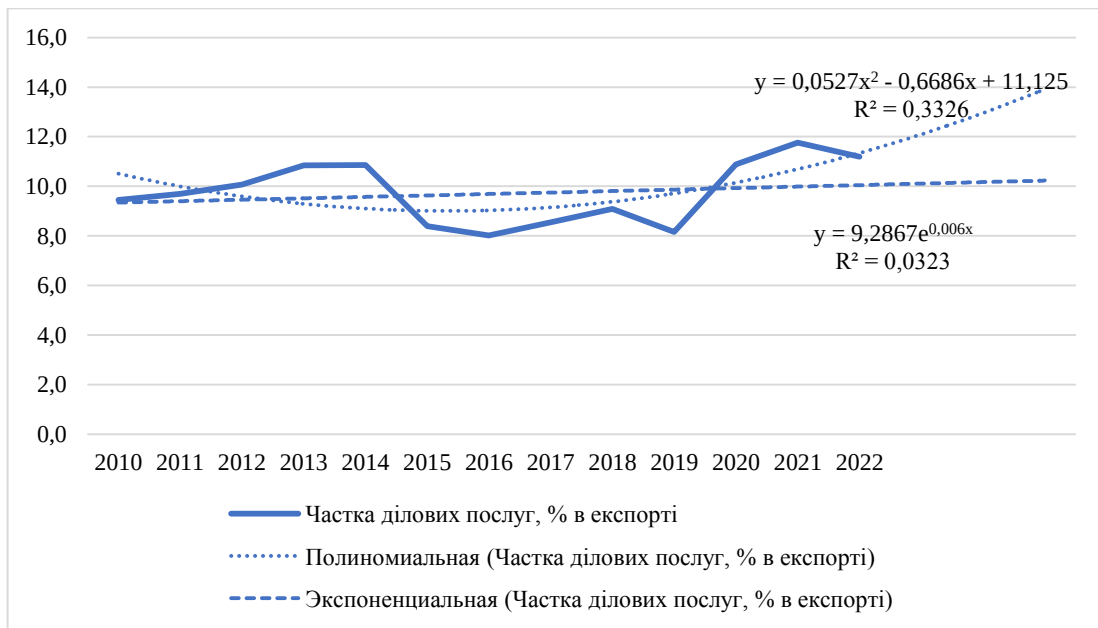

Рис. 3.10. Динаміка та прогноз частки ділових послуг в експорті України у 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано автором

Отже, враховуючи обернену залежність економічного зростання України від зміни частки ділових послуг в експорті та високу ймовірність зростання експорту ділових послуг у короткостроковій перспективі основним напрямом державної політики має стати підтримка розвитку наукомістких послуг з високим рівнем доданої вартості та створення сприятливих умов міжнародної діяльності підприємств та організацій, що надають такі послуги, зокрема, в частині оподаткування інжинірингових, консалтингових та науково-дослідних робіт на замовлення іноземних партнерів. В умовах війни відбулася істотна втрата інтелектуального потенціалу нашої країни, оскільки значна частина біженців – це освітяни та науковці. Більшість з них не мають можливості працевлаштуватися за кордоном відповідно до свого фаху через незнання мови приймаючої країни, а тому працюють, виконуючи низько кваліфіковану роботу. Тому, для забезпечення якнайшвидшого повернення біженців в Україну після

закінчення війни необхідно створити сприятливі умови для розвитку сектору наукомістких видів послуг, що є надзвичайно актуальним з точки зору збільшення робочих місць та забезпечення повоєнного відновлення української економіки.

Таким чином, державна політика щодо підтримки суб'єктів господарювання, що експортують наукомісткі послуги (комп'ютерні, ділові, інформаційні) повинна бути спрямована на вирішення внутрішніх проблем як в умовах воєнного стану, так і під час повоєнного відновлення економіки України. По-перше, необхідно вирішити секторальні проблеми, що виникають внаслідок недостатньої забезпеченості наукомістких видів послуг висококваліфікованими працівниками та їхньою конкурентоспроможністю на зовнішніх ринках. Проблема нестачі фахівців в ІТ-індустрії ще більше загострилася під час війни внаслідок переїзду багатьох компаній за кордон, що дозволяло мінімізувати ризики невиконання замовлень через аварійні та планові відключення електроенергії, які відбувалися після пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури внаслідок ракетних ударів. В умовах зростання попиту на комп'ютерні та ділові послуги, недостатня кількість працівників в цій сфері призводить до подорожчання послуг цих фахівців, що, своєю чергою тягне за собою подорожчання кінцевого продукту і, відповідно, зниження його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках через вищу ціну порівняно з конкурентами.

По-друге, необхідно вирішити проблеми інституційного характеру, які притаманні українській економіці загалом та стосуються неефективності судової системи, незахищеності прав власності, зокрема, інтелектуальної, нестабільність податкової та фінансової політики держави. Це впливає на розвиток існуючих підприємств та перспективи створення нових, оскільки високий ризик інвестування у наукомісткі види економічної діяльності та незахищеність прав інвесторів спонукають підприємців створювати компанії в інших країнах.

Вирішення зазначених проблем дозволить українським підприємствам ефективно використовувати переваги зовнішньої торгівлі на лібералізованому та відкритому ринку наукомістких послуг. Зокрема, зважаючи на необхідність збереження та відновлення кадрового потенціалу сектору комп'ютерних та ділових послуг необхідно використовувати адаптивні можливості цієї сфери діяльності щодо подальшого впровадження спрощеної системи оподаткування господарюючих суб'єктів та зниження податкового тиску, що загалом позитивно вплине на умови ведення бізнесу в країні.

Враховуючи обсяг основних видів послуг і масштаби необхідних інвестицій, досягнення істотного покращення у цих секторах може бути забезпечене лише у довгостроковому періоді. Проте, при розробці державної політики щодо розвитку цих послуг в країні та підтримки їхньої зовнішньої діяльності, необхідно передбачати інституційні інструменти і заходи у коротко- та середньостроковій перспективі, зосереджуючись на найбільш актуальних потребах конкретного виду послуг. Такі заходи можуть включати: сприяння підвищенню кваліфікації працівників наукомістких послуг та визначення пріоритетів джерел фінансування їхнього розвитку; подальшу лібералізацію транспортних послуг для підтримки відповідних виробничих секторів та їхньої зовнішньоекономічної діяльності; розвиток митних складів для експортно-орієнтованих вітчизняних підприємств, щоб вони могли безмитно імпортувати проміжні товари та сировину; фіскальні та фінансові стимули. Враховуючи зростання конкуренції на зовнішніх ринках, обмежені можливості та час, необхідний для підвищення ефективності основних видів послуг, доцільно розробляти політику вибіркового втручання, особливо в рамках Угоди про асоціацію України з ЄС.

Проте, в умовах війни в Україні, цільова допомога секторам послуг для підвищення конкурентоспроможності в окремих галузях залишається досить обмеженою. У зв'язку з цим, будь-яка стратегія участі в глобальних ланцюжках створення вартості України повинна доповнюватися розвитком необхідних послуг, які супроводжують зовнішній товарообмін. Така інтеграція

виробництва та сфери послуг має вирішальне значення, оскільки для досягнення успіху в глобальних ланцюжках створення вартості визначальним чинником експортно-орієнтованої виробничої діяльності є підвищення її конкурентоспроможності за рахунок вищої якості послуг, специфічних для відповідного сектора.

Висновки до розділу

1. Результати прогнозування загальних обсягів експорту та імпорту послуг України на період 2023-2025 рр. свідчать про істотну невизначеність динаміки зовнішньої торгівлі послугами у короткостроковому періоді, що обумовлено різким зниженням цих показників у 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ та завдання істотної шкоди наявному економічному потенціалу нашої країни. Така істотна зміна загального тренду експорту та імпорту послуг України обумовила відносно невисоку ймовірність отриманих прогнозних сценаріїв зниження обсягів цих показників у 2025 р. Для забезпечення базового сценарію, який передбачає помірне зниження обсягів зовнішньої торгівлі послугами, необхідно ще під час війни активізувати роботу щодо практичної реалізації положень Угоди про асоціацію України та ЄС у сфері торгівлі послугами, особливо в частині удосконалення інституційної складової та імплементації європейських правових норм в нашій країні.

2. На основі результатів прогнозування динаміки експорту за видами послуг у найближчі три роки існує порівняно невисока ймовірність зростання обсягів експорту транспортних, туристичних та ділових послуг, а експорт телекомунікаційних послуг може зменшитися з високою ймовірністю. Розроблені прогнозні сценарії дозволяють з невисокою ймовірністю очікувати зниження обсягів імпорту телекомунікаційних послуг у 2025 р., а також з вищою ймовірністю очікувати значного зростання імпорту комп'ютерних послуг, що позитивно вплине на економічне зростання України.

3. Розробка прогнозних сценаріїв зміни структури експорту України за основними видами послуг на 2025 р. дозволяє зробити висновки про високу ймовірність зменшення частки транспортних послуг в експорті та дещо меншу ймовірність істотної збільшення цього показника, високу ймовірність реалізації оптимістичного прогнозу щодо збільшення частки комп'ютерних послуг в експорті, невисоку ймовірність зростання частки ділових послуг в експорті та дуже низьку ймовірність зниження цього показника у короткостроковому періоді.

4. З метою максимізації позитивного впливу зовнішньої торгівлі послугами необхідною є ефективна державна політика щодо сприяння розвитку сфери послуг та експортній діяльності цих фірм, покращення регуляторних заходів та інституційного середовища, які разом забезпечать належні умови для функціонування підприємств сфери послуг та підвищення їхньої конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Відновлення та розвиток людського, інфраструктурного та інституційного потенціалу має фундаментальне значення для того, щоб вітчизняні експортери послуг могли нарощувати обсяги торгівлі та підвищувати її ефективність. Для забезпечення узгодженості державної політики та регуляторних заходів необхідний інклюзивний підхід із залученням усіх зацікавлених сторін та державно-приватне партнерство у виробленні політики у сфері послуг. Отже, оцінка та перегляд нормативно-правового регулювання сфери послуг з урахуванням розроблених нами прогнозних сценаріїв зміни динаміки та структури зовнішньої торгівлі України основними видами послуг є передумовою для удосконалення державної політики, спрямованої на розвиток послуг для пришвидшення повоєнного відновлення економіки.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародна торгівля послугами є надзвичайно чутливою до впливу глобальних та геополітичних чинників, що особливо проявилось під час пандемії COVID-19. Водночас, сфера послуг також має хороший потенціал для відновлення після економічних криз, що підтверджується істотним зростанням міжнародної торгівлі послугами у 2021 р. до обсягів, які за окремими секторами досягли або перевищили рівень 2019 р. У структурі світового експорту послуг переважають подорожі, транспортні та телекомунікаційні послуги, а найбільша частка усієї міжнародної торгівлі послугами зосереджена у високорозвинених країнах.

2. Послуги відіграють вирішальну роль у підтримці економічних перетворень та пришвидшення економічного зростання в країні. Ефективне регулювання та міжнародна торгівля можуть створити нові можливості для економічних трансформацій, особливо в країнах, що розвиваються. Торгівля послугами відіграє важливу роль в економічних перетвореннях, створенні робочих місць і збільшенні доданої вартості, дозволяючи країнам диверсифікувати та модернізувати свою економіку, в тому числі шляхом інтеграції в глобальні ланцюжки створення вартості. У зв'язку з цим країни повинні реалізовувати збалансовані стратегії зростання, що забезпечить отримання позитивних ефектів від торгівлі послугами, що стимулює економічний розвиток.

3. Комплексна методика дослідження зовнішньої торгівлі послугами повинна включати як описові методи, так і методи економіко-математичного аналізу статистичних даних. Визначення впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання країни доцільно проводити за методом кореляційно-регресійного аналізу, де залежні змінні - показники, що характеризують ВВП країни (обсяг ВВП у фактичних цінах; ВВП у розрахунку на одного мешканця; індекс ВВП), а незалежні змінні – загальні обсяги експорту та імпорту послуг, обсяги торгівлі окремими видами послуг (транспортними, туристичними,

фінансовими, комунікаційними, будівельними, комп'ютерними та інформаційними).

4. У результаті дослідження виділено основні тенденції у зовнішній торгівлі України послугами: більша стійкість динаміки в періоди економічних криз порівняно з динамікою торгівлі товарами упродовж останніх 10-ти років; додатне сальдо зовнішньої торгівлі упродовж тривалого періоду незважаючи на істотні коливання обсягів експорту та імпорту послуг; посилення ролі країн ЄС як основних партнерів у зовнішній торгівлі послугами; у структурі експорту послуг переважали послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні, інформаційні та транспортні послуги; в імпорті переважають транспортні та ділові послуги; в умовах воєнного стану найбільше скоротилися обсяги експорту послуг, пов'язаних з подорожами, та транспортних послуг, а обсяги імпорту найістотніше зменшилися в сфері подорожей та інформаційних подорожей.

5. Результати регресійного аналізу дозволили виявити істотний позитивний вплив експорту туристичних та ділових послуг, імпорту комп'ютерних послуг на економічне зростання України. Зміна обсягів експорту транспортних, телекомунікаційних та ділових послуг, а також імпорту телекомунікаційних послуг негативно впливала на показник ВВП у розрахунку на одного мешканця. Результати аналізу виявили позитивний вплив зміни частки комп'ютерних послуг в експорті, а також частки туристичних та комп'ютерних послуг в імпорті на економічне зростання України.

6. Зовнішня торгівля України послугами розвивається під впливом зовнішніх загроз, які посилилися через пандемію COVID-19 та повномасштабне вторгнення російських військ. Зростання негативного впливу зовнішніх загроз призвело до загострення внутрішніх загроз розвитку сфери послуг в Україні, які обумовлені недосконалим інституційним забезпеченням, несприятливим бізнес-середовищем, нерозвиненістю відповідної інфраструктури та логістичними проблемами. Поряд з негативними наслідками від обмеження ділової та економічної активності в умовах пандемії, від втрати значної частини людського потенціалу, від руйнувань інфраструктури та порушення логістики в

умовах війни, Україна отримала нові можливості для розвитку зовнішньої торгівлі послугами завдяки поглибленню співпраці з країнами ЄС.

7. Результати прогнозування загальних обсягів експорту та імпорту послуг України на період 2023-2025 рр. свідчать про істотну невизначеність динаміки зовнішньої торгівлі послугами у короткостроковому періоді, відносно невисоку ймовірність отриманих прогнозних сценаріїв зниження обсягів експорту транспортних і туристичних послуг при відсутності можливих сценаріїв збільшення їх експорту, порівняно істотну ймовірність незначного зростання експорту телекомунікаційних послуг, низьку ймовірність збільшення експорту ділових послуг у 2025 р. За нашими розрахунками, у короткостроковій перспективі можна очікувати такі найбільш ймовірні зміни у структурі експорту послуг: зменшення частки транспортних послуг в експорті; збільшення частки комп'ютерних послуг в експорті; зростання частки ділових послуг в експорті.

8. З метою забезпечення найбільш сприятливих для вітчизняної економіки прогнозних сценаріїв розвитку експорту основних видів послуг, необхідно ще під час війни активізувати роботу щодо практичної реалізації положень Угоди про асоціацію України та ЄС у сфері торгівлі послугами, особливо в частині удосконалення інституційної складової та імплементації європейських правових норм в нашій країні. Для максимізації позитивного впливу зовнішньої торгівлі послугами на економічне зростання України необхідно розробити заходи в межах державної політики сприяння експортній діяльності підприємств сфери послуг, удосконалення існуючих регуляторних заходів та інституційного середовища, що в результаті створить належні умови для зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних фірм на зовнішніх ринках. Удосконалення нормативно-правового регулювання сфери послуг з урахуванням розроблених нами прогнозних сценаріїв зміни динаміки та структури зовнішньої торгівлі України основними видами послуг є передумовою для підвищення ефективності державної політики, спрямованої на розвиток послуг як складової повоєнного відновлення економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зовнішня торгівля України: XXI століття [Текст] : монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, Н.О. Іксарова [та ін.] ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.екон. ун-т, 2016. – 600 с.
2. Тарасова І.І. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 2(49). Ч. 2. С. 192-197.
3. Key Statistics and Trends in International Trade 2021. The Effects of the COVID-19 Pandemic on International Trade. Geneva, 2022. 35 p.
4. World Trade Statistical Review 2022. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm.
5. International trade in services, 2021. UNCTAD.Stat. 26 July 2022. https://unctad.org/system/files/official-document/statinf2022d2_en.pdf.
6. Statistics on trade in commercial services. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/tradeserv_stat_e.htm.
7. Wagner, J. Exports and Productivity: A Survey of the Evidence from Firm Level Data. The World Economy. 2007. Vol. 30(1). pp. 60-82.
8. Lee, J.W. Capital Goods Import and Long-Run Growth. Development Economics. 1995. Vol. 48(1). pp. 91-110.
9. Greenaway, D., W. Morgan and P. Wright. Trade Liberalization and Growth in Developing Countries. Journal of Development Economics. 2002. Vol. 67. Pp. 224-244.
10. Dollar, David and Aart Kraay. Trade, Growth and Poverty. The Economic Journal. 2004. Vol.114 (493). Pp. 22-49.
11. Shaifali R. Puri, Saurabh Kumar. Analysing The Role Of Foreign Trade On Economic Development Of Nation. Elementary Education Online. 2021. Vol 20(1). pp. 4006-4011.
12. Díaz-Mora C., R. Gandoy, B. González-Díaz. Looking into Global Value Chains: Influence of Foreign Services on Export Performance. Review of World Economics. 2018. Vol. 154. pp. 785-814.

13. Cadestin, C., and S. Miroudot. Services Exported Together with Goods. OECD Trade Policy Papers. 2020. No. 236, OECD Publishing, Paris.
14. Vandermerwe, S., and J. Rada. Servitization of business: Adding value by adding services. *European Management Journal*. 1988. Vol. 6(4). pp. 314-324.
15. Crozet, M., and E. Milet. Should Everybody Be in Services? The Effect of Servitization on Manufacturing Firm Performance. *Journal of Economics & Management Strategy*. 2017. Vol. 26(4). pp. 820-841.
16. Miroudot, S., J. Sauvage, and B. Shepherd. Measuring the Cost of International Trade in Services. *World Trade Review*. 2013. Vol. 12(4). pp. 719-735.
17. Van der Marel, E. and S. Miroudot. The Economics and Political Economy of Going Beyond the GATS. *Review of International Organizations*. 2014. Vol. 9(2). pp. 205–239.
18. Nordås, H. and D. Rouzet. The Impact of Services Trade Restrictiveness on Trade Flows. *World Economy*. 2016. Vol. 40(6). pp. 1155-1183.
19. World Development Report 2016. Digital Dividends. World Bank. Washington DC. 2016.
20. Hoekman, B. and B. Shepherd. Services Productivity, Trade Policy and Manufacturing Exports. *World Economy*. 2017. Vol. 40(3). pp. 499-516.
21. Su, X., S. Anwar, Y. Zhou and X. Tang. Services Trade Restrictiveness and Manufacturing Export Sophistication. *North American Journal of Economics and Finance*. 2019. Vol. 54(C). URL: <https://ideas.repec.org/a/eee/ecofin/v51y2020ics1062940819300269.html>.
22. The Case for Open Services Market. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD, GATS). Paris, 2002. 25 p.
23. Matto, A., R. Rathindran and A. Subramanian. Measuring Services Trade Liberalization and its Impact on Economic Growth: An Illustration. *Journal of Economic Integration*. 2006. №21(1). Pp. 64-98.
24. Arnold, J., B. Javprcol and A. Matto. Effects of Services Liberalization: Evidence from the Czech Republic. Washington DC: The World Bank, 2006.

25. Zhang, Y., Y. Tang i C. Findlay. Вплив лібералізації торгівлі послугами на продуктивність: дані на рівні китайських компаній. www.rcie-cn.org/cpmferemces/2010.
26. Dash, R. and P. Parida. Services Trade and Economic Growth in India: An Analysis in the Post-reform Period. *International Journal of Economics and Business Research*. 2010. Vol. 4. Pp. 326-345.
27. Francois, J., O. Pindyuk and J.Woerz. Trade Effects of Services Trade Liberalization in the EU. Austrian Federal Ministry of Economics and Labor, 2008.
28. Li, Xiaoying, David Greenaway and Robert Hine. Imports of Services and Economics Growth: A Dynamic Panel Approach. SETI. 2003. URL: <https://www.coleurope.eu/... servicesEUinst/>.
29. Terzi N. The Role of Trade Liberalization in Services in Developing Countries. *YIL* 2010. CIL TXXVIII, SAYII. S.121-133. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3541>.
30. Whalley J. Assessing the Benefits to Developing Countries of Liberalization in Services Trade. *The world Economy*. 2004. Vol. 27 (8). Pp. 1223-1253.
31. Majluf, Luis and Zarrilli Simonetta. Challenging Conventional Wisdom: Development Implications of Trade in Services Liberalization. UNCTAD. New York and Geneva, 2007.
32. Hoekman, B. and A. Mattoo. Services Trade and Growth. The World Bank, Policy Research Working Paper. 2008. WPS4461.
33. Калюжна Н. Зовнішня торгівля України: методологія дослідження. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 1. С. 16-31.
34. Сидяга Б. Проблеми розвитку торговельного потенціалу України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1 (10). С. 250–256.
35. Кисельова О. М. Структурні особливості зовнішньоекономічної діяльності України. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 4. С. 93–101.
36. Дедяєва Л. М. Сучасні тенденції розвитку експортного потенціалу України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 2. С. 171–175.

37. Дячек В. В. Зовнішня торгівля товарами підприємств Харківської області: статистичний огляд і можливі шляхи розвитку. Бізнес Інформ. 2012. № 5. С. 149–158.

38. Іваненко І. А. Аналіз впливу зовнішньої торгівлі з країнами СНД на ВВП України. Вісн. Маріуполь. держ. ун-ту. 2011. Вип. 2. С. 166–174.

39. Nordas H. K. Trade in Goods and Services: Two Sides of the Same Coin. Economic Modelling. 2010. Vol. 27. Pp. 496-506.

40. Buthaina Al-Muhtaseb. International Trade in Services and Economic Growth : The Case of Jordan. Jordan Journal of Economic Sciences. 2015. Vol. 2(2). Pp. 181-196.

41. Khan, R.E. and A.R. Gill. Crowding Out Effect of Public Borrowing: A case of Pakistan. MPRA Paper. 2009. No. 16292.

42. Alege P. and O. Adeyemi. The Role of Services Trade in Economic Development. MPRA Paper. 2013. No.51695. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/51695/>.

43. Зовнішня торгівля послугами. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

44. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі послугами у 2022 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/oep/arh_oep2022.html.

45. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами за країнами світу у 2000-2021 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

46. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами з країнами ЄС. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/gsztp_ES/gsztp_ES_u/arh_gsztp_ES_2019_u.html.

47. Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами у 2022 р. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/ztp_kv/arh_ztp_kv2022_u.html.

48. Валовий внутрішній продукт (1990-2021) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу.

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm.

49. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах у 2022 році. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/arh_vvp_kv.html.

50. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. <https://ukrstat.gov.ua/>.

51. Брензович К. С. Регіональний вимір зовнішньої торгівлі послугами України. Науковий вісник УжНУ. Серія «Економіка». 2012. №2(36). С.266-272.

52. Очікування підприємств сфери послуг у IV кварталі 2022 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/rp/posl/arj_posl_2022.htm.

53. Олександр Кубраков: Україна та ЄС продовжили ще на рік дію «транспортного безвізу». <https://mtu.gov.ua/news/34107.html>.

54. Пульс Угоди. Моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди про асоціацію. <https://pulse.kmu.gov.ua/>.

55. Аналіз торгівлі послугами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ. Таран С., Яворський П., Павицька Ю., Омельченко І., Бучко М. К.: Київська школа економіки, 2021. <https://kse.ua/ua/kse-research/analiz-torgivli-poslugami-mizh-ukrayinoyu-ta-yes-v-ramkah-pogliblenoyi-ta-vseosyazhnoyi-zoni-vilnoyi-torgivli-ukrayina-yes/>.

56. Drake-Brockman, Jane and Sherry Stephenson, «Implications for 21st Century Trade and Development of the Emergence of Services Value Chains», International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2012.

57. Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022>.

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка показників економічного зростання в Україні у 2010-2022 рр. як
залежної змінної у регресійному аналізі

Рік	ВВП, млн грн <i>GDP</i>	ВВП на одного мешканця, грн <i>GDP_pc</i>	Індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року <i>Index_GDP</i>
2010	1079346	136109,2	104,1
2011	1299991	163315,4	105,5
2012	1404669	175803,4	100,2
2013	1465198	183378,9	100,0
2014	1586915	133578,7	93,4
2015	1988544	91050,5	90,2
2016	2385367	93360,7	102,4
2017	2981227	112118,3	102,4
2018	3560302	130893,4	103,5
2019	3977198	153916,3	103,2
2020	4222026	156603,3	96,2
2021	4365575	159911,2	103,4
2022	5191028	142219,9	88,9

Джерело: розраховано за [49; 50]